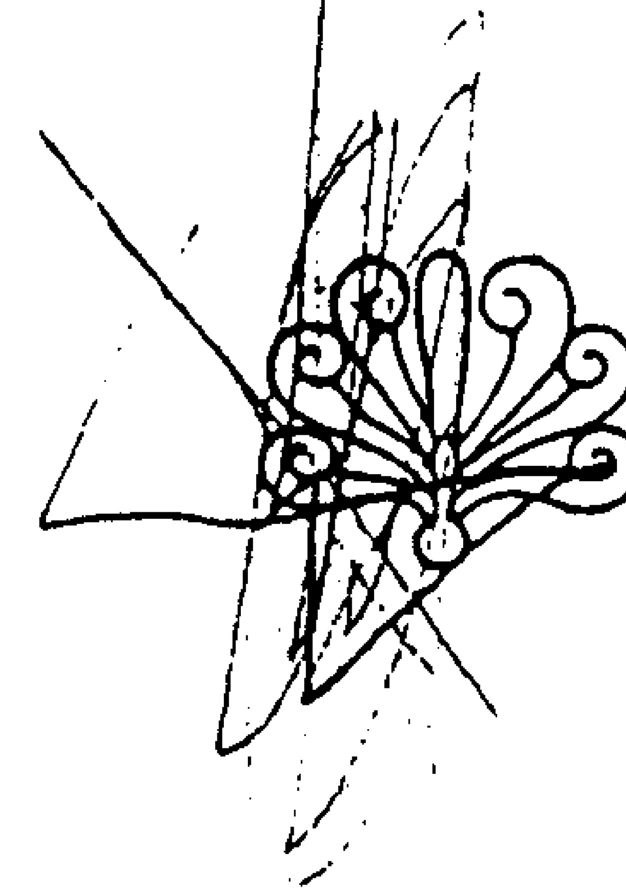
SLOBODNA ŠKOLA.

NAPISAO

DAVORIN TRSTENJAK.

ZAGREB
TISKARA I LITOGRAFIJA MILE MARAVIĆA
1908.

(2)

PRISTUP.

Stari je vijek uzgajao čovjeka za državu, srednji za crkvu, a novi vijek uzgaja za sebe — za čovjeka.

U starom se vijeku mladež tako uzgajala, da je mogla valjano služiti državi u ratu i u miru, i tako joj sačuvati trajni život. Služba državi smatrala se i službom bogovima. Građanin nije imao nikakve samostalne vrijednosti. Cijena pojedinca mjerila se po tome, koliko je on vrijedio za državu.

U srednjem vijeku crkva obuhvaća sve i vlada nad svim. Stoga i uzgoj mladeži teži za tim, da povuče svakoga u crkveno-religijski život, da tako postigne svoj posljednji i najviši cilj, da postane dionikom „vječnoga božjega carstva". Pod tu cijenu vladala je i gospodovala crkva nad svojim pokornicima. Crkva je imala silnu moć. Ona je dijelila krune, palila najveće i najslobodoumnije ljude na lomači, izopćivala i proklinjala ih, prem dobra mati ne proklinje svoje djece. Crkva je uzgajala čovjeka za sebe i za drugi svijet.

U novom se vijeku država podigla do samostalne moći, kojom napokon nadvisi i crkvu. Opreka između crkve i države dala je individui priliku, da postane samosvojnija. Društvo je stalo skrbiti za se. Razvoj slobodne osobnosti počinje od renesanse i reformacije. Država se morala probuđenomu čovjeku približiti. Godina 1848. donese konstituciju. Tjelesno slobodan čovjek hoće da bude i duševno slobodan. Čovjek se udubi u se i tu

nađe veliko kraljevstvo, koje je prije tražio izvan sebe. Individualizam je parola nove dobi. Obrazovanje mladeži teži za tim, da čovjek postane slobodan i da svojim razumom određuje sebi sudbinu. Među uzgojem srednjega i novoga vijeka velika je razlika i opreka. Obrazovanje mladeži u današnjem vijeku temelji se na znanju i nauci, a nada sve na umijenju i radu, pa se ide za tim, da čovjek misli svojom glavom, da se uzgoji slobodan čovjek i plemenit karakter. Plemenit karakter vrijedi kud i kamo više, nego samo znanje. U srednjem se vijeku ponajviše radilo o obrazovanju volje i ćudi. Uzgoj je u prvom redu smjerao na to, da se nutarnjost čovjeka upriliči prema vjeri i poslušnosti, da čovjek vjeruje u nauku spasenja, da bude ponizan i pokoran crkvi. Čovjek se zastrašivao vječnim mukama. Tuvilo mu se u glavu, kako je griješan i duševno slab, a jadni je rob sve to vjerovao, sagibao glavu i kajao se. Pokornost, i to slijepa pokornost i poniznost, bila je životna atmosfera, u kojoj je rasla mladež. Učilo se napamet, kao što se uopće i danas uči katekizam, a za drugo se nije pitalo. Spoljašnji uspjeh bio je sve, a za onaj nutarnji, kojim se mladež razvija duševno i moralno, nije se znalo. Na taj način stvaraju se duševni robovi, koji ne pitaju odakle, čemu, kako, zašto, koji nemaju kritičkoga duha, nego koji svoje gospodare slijepo slušaju i slijepo im se pokoravaju, a to klerikalizam i imperijalizam hoće i danas. Oni hoće da im čovjek bude sredstvo, ropski podanik, a škola da dresira mladež prema tomu. Škola pak novoga vijeka hoće da uzgaja slobodne ljude i slobodne mislioce za ovaj vijek i za život. Slobodna škola hoće da uzgaja u prvom redu čovjeka, ona radi o tom, da se čovjek i uzgoj plemenitoga značaja postavi u središte školskoga rada i života. Za

to je pak najprije potrebna sloboda škole i učiteljstva, kao i sloboda djeteta. Samo u potrebnoj slobodi može se čovjek slobodno razvijati i postati slobodan i sposoban da uzgaja sam sebe.

Crkva je imala svu vlast nad školom, pa hoće da i danas njom vlada, jer zna da se bez nje ne će dokopati svjetovne vlasti. Crkva ima još i danas u nekim zemljama veliku vlast nad školom. Tko što ima, to po svojoj prirodi ne da iz ruku. Došlo je vrieme, gdje škola hoće da živi svojim slobodnim životom. Hoće da se oslobodi najvećih svojih izrabljivača i protivnika: klerikalizma, birokratizma i imperijalizma, pa da služi kao slobodna institucija slobodi i prosvjeti svoga naroda, svakomu čovjeku bez razlike. Slobodna škola ne pozna privilegija. Ona je potpuni demokrat, a posvećena je djetetu.

Da ne bi vlada izrabljivala škole u svoje ili tuđinske svrhe, a protiv slobode i napretka naroda, što se događa osobito u neslobodnim narodima, treba joj vlast ograničiti, a vlast nad školom tako podijeliti, da bude škola što sigurnija za svoju slobodu. Svakomu svoj dio i svoje pravo, a tako i školi.

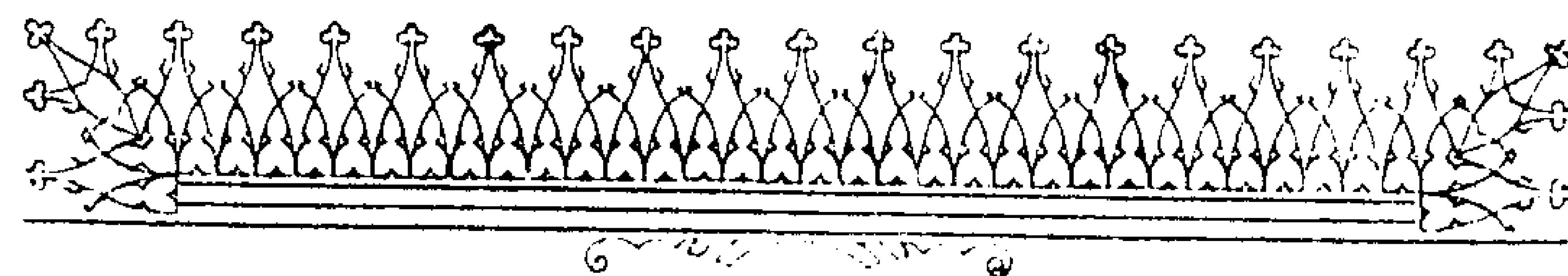
Što zna povjest, ljudi su u glavnom podijeljeni na one, koji gospoduju i na one, kojima se vlada i gospoduje, na gospodu i podanike. Tako bijaše u Mezopotamiji, Egiptu i Rimu, pa i u Evropi. Što je koja država manje napredovala, to je borba o vlast političku i nadvladu gospodsku veća, a narodna sloboda manja.

Zato je naš moral dvojaki. Jedan moralni zakon veli: „Što ne ćeš da ti drugi čine, ne čini ni ti njima“, a drugi kaže: „Odlučno i nemilosrdno ubij sve, što je niže.“ Podanik je dakako bio nešto najnižega. Ovim drugim gospodskim moralom služili se oni, koji su vla-

dali i gospodovali — gospodari, silnici i tlačitelji. A onaj prvi bio je za podjarmljene, za podaniko, za sirotinju. Za gospodovanje nad narodom treba pomoćnika, svjetovne i duhovne policije, kaže Josip Černy. Duhovna policija uči ljude podaništvu, da potrebni poredak dolazi od Boga, da je svaka vlast od Boga, da čovjek podanik ne smije o tom ni sumnjati. Ona uči onaj prvi moralni zakon. Duhovna policija osuđuje na vječne muke sve nepokornike, svakoga, tko bi htio da griješi proti ispravnosti dosadašnjega društvenog uređenja tim, da ga popravlja i usavršava. Svjetovna policija bavi se tim, da bi se ljudi vladali po toj nauci. Svjetovna policija potiskuje svaku darovitu i slobodoumnu glavu, u kojoj bi se mogla roditi misao, koja sumnja o ovlaštenom poretku. Zato nema još potpune duševne i građanske slobode. Prema tomu uređene su policajne škole, pa svaki politički činovnik, od najnižega do najvišega, ima vlast nad školom i učiteljem., Što je koji narod slobodniji i napredniji, to više iz njegove škole iščezava policajni i klerikalni duh, a škola postaje slobodnijom, te služi razvoju djeteta. Tako nestaje one policajne tendencije iz školskoga uzgoja. Spas čovječanstva nije u policiji, žandermeriji i vojsci, nego u općem materijalnom blagostanju i sveljudskoj kulturi, kojoj hoće da služi slobodna škola.

Dva nazora o svijetu i životu stoje jedan protiv drugoga. Jedan je slobodni i znanstveni ili moderni nazor, a drugi je ukočeni crkveni ili sredovječni. Oni ne mogu da stoje i žive jedan uz drugi. Jedan mora da propane.

Slobodni duhovi.

Slobodnih duhova i mislilaca, genija i talenata, bilo je od davnine. Oni svojom inteligencijom stoje visoko nad običnim svijetom, pa im je duševno obzorje široko i veliko, te vide daleko u budućnost, u koju hoće da povedu i sve slojeve ljudskoga društva. Ti su duhovi u istinu sol zemlje. To su svećenici istine. Istina im je nada sve. Oni pokreću čovječanstvo i služe njegovu razvoju u svim pravcima. Oni siju sjeme evolucije, iz koga niču nove tečevine ljudskoga društva. To su najveći dobrotvori i najveće bogatstvo čovječanstva. Već u drugoj polovici šesnaestoga vijeka naslućivao je veliki duh dobu Newtona, Darwina i Haeckela. Slobodne i napredne misli, koje danas cvatu, posijane su već davno. Ali najveći slobodni mislioci bili su progonjeni i na lomačama spaljeni. Uzorni čovjek, učitelj i veliki filozof Sokrat, osuđen je na smrt. Najveći učitelj najljepšega etičkoga zakona: „Ljubi bližnjega kao samoga sebe", Isus Krist, umrije na križu. Propela ga kasta, koja je tobože čuvala i branila zakone Jehove. Progonjen je bio Galilei, spaljen Giordano Bruno, Hus i dr. Da su današnji slobodni mislioci živjeli u vijeku inkvizicije, svi bi izgorjeli na lomači. Ali i ljudi i knjige mogu se spaliti, a ideje nikada!

Kako je to, da su baš najveći ljudi i duhovi najveći mučenici? Sve tečevine ljudske kulture i civilizacije stečene su malo po malo i to velikom mukom i žrtvama. Svaka tečevina draga je čovjeku, a što je ona starija,

to je više zakorijenjena i ustaljena u čovječjoj duši, pa se je svijet tvrdokorno drži bojeći se, da je ne izgubi. To bojazljivo čuvanje tradicija, duševnih i drugih tečevina, zove se konzervatizam. Konzervativac misli, da su sadanje tečevine savršene, pa da bi se ljudsko društvo pokvarilo, nazadovalo i propalo, da se one promijene. Zlo je, što konzervativci ne shvaćaju evolucije. Ne da im to njihov dogmatizam, nekritičan i trom duh. Poznat je konzervatizam širokih masa. Iz tih masa iziđoše pojedinci, posebni staleži i udruženja, proniknuta konzervatizmom, pa čuvaju stare tečevine svim mogućim sredstvima, a najslobodnije duhove proglašuju pred tromim masama zlotvorima, koji se bune protiv najvećih svetinja i protiv istoga Boga. Neuki i zavedeni svijet im vjeruje i opire se na svoj način svojim spasiteljima. Židovski konzervativci i klerikalci sudili su Isusu, a svjetina je vikala: „Propni ga!" I tako je bio pušten razbojnik, a propet spasitelj.

Kad nove ideje ipak prodru u svijet i zavladaju svijetom, onda se tek mučenicima dižu spomenici.

Konzervatizam i njegova značajka dogmatizam, sprečava ljudski rod u napretku. Slobodan duh teži da spozna istinu, hoće da je u svom mišljenju slobodan, hoće da napreduje i da radi pod svaku cijenu.

Slobodni mislioci udružiše se, da im bude borba uspješna, a danas su oni svjetska liga, a zove se „Slobodna Misao": velik borac za slobodu škole.

„Slobodna Misao" traži i slobodnu školu, jer samo slobodna škola može da vrši u pravoj mjeri svoju prosvjetnu zadaću i da služi životu.

U nas pisalo se već prije više godina o autonomnoj ili slobodnoj školi. Traži se sloboda misli, traži se učiteljska sloboda, traži se da učitelj bude slobodan duh, traži se da se škola oslobodi od kojekakva skrbništva i koječega, što joj smeta u njezinu radu. Znamenit dio našega učiteljstva izjavio se već za slobodu škole. Napokon hrvatsko se učiteljstvo bori za slobodu škole i učitelja već odavno od Filipovićevih vremena, što je pokazalo već na svojoj prvoj općoj skupštini g. 1871. Među nama Slavenima najodlučnije se bore za slobodu škole odlučni potomci Komenskoga, Husa i Žižke, naša braća Česi. Češki su učitelji sretni, jer se s njima u prvim redovima bore za slobodnu školu najslobodniji češki duhovi i filozofi, koji stoje među prvacima svjetske lige, Slobodne Misli. Spominjem prof. Masaryka, Krejčija, profesora filozofije, Drtinu i dr. Bartošeka, predsjednika „Slobodne Misli". Godine 1907. napisao je Josip Černy krasno djelo: „Svobodná volná škola, a jeji vyznam i ukol v kultuře narodni", a Em. Hruvelka: „Volna škola". Česi su nam u svemu, pa i u borbi za slobodnu školu, najljepšim uzorom

Učitelj crkveni sluga.

Kad je crkva imala svu vlast nad školom, pravo reći kad je škola bila crkvena, učitelj bijaše crkveni sluga. I u nas je učitelj bio rob i sve prije negoli učitelj. Onda je vladao takov duh, pa je učitelj uopće mislio, da je časno i zadužbina služiti popu kao prosti služnik i pometač. Pričali Filipović i njegovi drugovi čega se koji od njih u životu najviše prepao. Filipović reče, da mu je najteže u duši bilo, kad je u ratu u Ugarskoj polagao oružje, a pokojni će Ante Irgolić: Služio sam u Velikoj Nedjelji u Štajerskoj, a bio sam dakako najprije mežnar. Za nagradu kupio sam mošt

od vinograda do vinograda. Hodajuć po tom poslu, ponudi me svaki dobrim, reskim moštom. Da se ne zamjerim, morao sam piti, pa se bome onako mlad i nakresao. Vraćajuć se kući i onako umoran, legnem u šumi, da malo počinem, ali zaspim. I u snu morio me strah, da ne zakasnim, pa da prekasno ne zvonim Zdravu Mariju. Probudim se, a to bijeli dan! Tako se nijesam prepao nikad u životu. Kad je učitelj zakasnio u školu, nije se trebao plašiti, jer je orguljaška i crkovnjaška služba bila glavna i najpreča. Ali i to se promijeni. Ljudska je kultura napredovala, znanost se stala oslobađati, napredni svijet borio se za slobodu, pa je i bolji i obrazovaniji učitelj otvorio oči, osjetio svoje ropstvo i svoju ništetnost. Da nije opća kultura toliko napredovala, a s njom i učitelj, crkva ne bi nikad nastojala, da se učitelj intelektualno digne i narod prosvijetli. I gdjegod nad narodom gospoduju klerikalci i drže narod u duševnom ropstvu, tamo je još i danas učitelj crkveni sužanj. Nedavno je općinsko pretstojništvo u Pusterthalu poslalo svomu učitelju ovaj dopis: „Br. 493. Gospodinu J. S. u R. Ovim se pozivate, da svaki put, kad bude opasnost od mraza, u 3 sata ujutro zvonite na mraz, da posjednici, koji su dužni da prave dim, ne mogu prigovarati, da crkovnjak nije zvonio, i vi ćete biti pozvani na odgovornost, ako propustite zvoniti". U malom selu Kalsu na podnožju Grosgloknera mora učitelj uza sve crkovnjaške poslove da zvoni na jutarnju molitvu — ljeti u tri sata! Da se uzmogne probuditi u pravo doba, spava privezan na konopac, što se pruža kroz prozor. Maslačar, koji je svu noć budan, povuče, kad je vrijeme, za konopac i tako probudi učitelja. Da imadu naši klerikalci staru moć, svi bismo učitelji spavali na vezu.

U tirolskom zemaljskom zakonu od 1. svibnja 1904. stoji u §. 37.: „Ako je s učiteljskim mjestom spojena crkvena služba, to mogu da budu imenovani samo takvi molitelji, protiv kojih crkveni pretstojnik nije podigao nikakva prigovora".

Na skupštini tirolskoga učiteljstva u Sterzingu g. 1907. izvješćivao je učitelj R. Saurwein: Točka o raznim crkvenim službama, što ih moraju da vrše tirolski učitelji, već je nekoliko godina na dnevnom redu raznih skupština okružnih učiteljskih društava i konferencija. Pojedina okružna učiteljska društva ponovno su se obraćala na ordinarijat, da riješi to pitanje, a on je na sve te peticije odgovorio lakonski. Tako je na pr. tirolsko katoličko učit. društvo primilo na takvu peticiju od ordinarijata to rješenje: Ordinarijat nije načelno protiv rastave učiteljske službe od crkovnjaške, ali neka ipak konačno riješe to pitanje pojedine općine. Budući je to pitanje postalo aktuelno, ne da se više ukloniti s dnevnoga reda. Sve tirolsko učiteljstvo, bilo ove ili one narodnosti, ove ili one stranke, traži odlučno, da se riješi to pitanje . . . Čemu mi tražimo rastavu crkvene službe od učiteljske? Ako hoćemo da riješimo povoljno to pitanje, mora da se obazremo u prošlost. Prije 40 do 50 god., dakle prije sankcioniranja škol. zakona, bilo je učiteljsko pitanje posve drugačije. Onda još nije bilo učitelja, već jedino mežnar, orguljaš — a ime je bilo opravdano. Mežnar i orguljaš bio je svu godinu, a učitelj od Martinja do Grgurova. Svu svoju učenost dobio je taj pseudo-učitelj u jednoj godini u pripravničkom tečaju. A glavna svrha toga školanja bila je, da se udubi potpuno u orguljanje. Dakako da je bila i plaća prema tomu. Sto for. bila je već sjajna plaća. Više dohotka je imao od mežnarije. U mežnariji imao

je slobodan stan, a uz to veću ili manju ekonomiju. Orguljanje donosilo mu lijepe dohotke... Čemu traži učiteljstvo tu rastavu? Mežnarska služba traži mnogo takvih posala, koji se nikako ne slažu s njegovim uzvišenim ciljem. Spominjem samo čišćenje crkve, razno zvonjenje, kidanje snijega oko crkve i do župnoga dvora i t. d. Nije dostojno za učitelja, da mora po crkvi brisati prašinu, ometati paučinu, zvoniti, da mora hodati s košem od kuće do kuće"...

Tako je u zemlji klerikalizma još u dvadesetom vijeku!

A kako je kod nas? Kazat ću samo ovo: Putovanje učiteljskih kandidata ima pedagošku svrhu. Prije više godina putovali su zagrebački učiteljski kandidati i bili u Beču. Tu ih je njihov starješina vodao od crkve do crkve, a prisustvovali su i svaki dan misi. Dobro! Dođoše i u učiteljsku školu. Prođoše brzo prostorije, a starješina hoće da odu. Tada ravnatelj učit. škole u čudu ponudi našemu starješini, da uđe s kandidatima u razred, da vide kako se radi i t. d. Na to se naš klerikalni starješina „šaljivo" i sa smješkom nakloni ravnatelju, reče mu „kistihand" i ode. Taj se ravnatelj tomu čudom čudio pitajući: Zar takve prilike vladaju u Hrvatskoj?! A „Slobodna riječ" piše o putovanju hrv. učiteljskih kandidata prošaiše godine (1907.), da oni na svom putu nijesu vidjeli ni jedne škole, nijedne higijenske ili školske uredbe, ni jedne pisanke, ni risanke, nikakva učila, nego su „kao fratri hodali iz crkve u crkvu, od samostana do samostana, prisustvovali misama i procesijama". God. 1908. vodio je ravnatelj, pop, zagreb. učit. pripravnike u Rim. Čuli su od pape, da je on namjesnik Isusov, vidjeli su onaj crkveni sjaj, bogatstvo, pompu, spoljašnju veličinu, da se odvrate od

učiteljske ideje i osjete svoju „nizinu". To je bila svrha toga putovanja u pedagošku svrhu.

Klerikalci, osobito jezuite, mame naše učileljice u kongregacije i u opatički samostan na egzercicije, da ih odvrate od slobodnoga mišljenja, da ih duševno zarobe i navrate ih u svoju službu, i to na žalost ne bez uspjeha. Mi nemamo već odavna javne ženske učiteljske škole, nego nam se učiteljice spremaju za javni život i rad najviše u samostanu, koji se odriče ovoga svijeta i života i koji života ni ne pozna. Nije li to najveći nesmisao?! Učiteljski pripravnici čame u internatu kao u tamnici i nemaju potrebne slobode. Kako da uzgaja mladež za život, koji nema životnoga iskustva i koji života ni ne pozna?! Ali furtimašić je svakako preči od svijesna učitelja. Tako se uzgajaju sluge, a ne slobodni ljudi i prosvjetitelji za sadanji vijek.

Pokret za slobodu škole, učiteljstva i mladeži.

Što se duševna kultura više diže, to više dižu svoju glavu potlačeni narodi, staleži i društveni slojevi. Ideja slobode stala je grijati bespravne i izbaštinjene patnike. I najniži društveni slojevi uviđaju, da je neznanje najveći neprijatelj, koji ih drži u duševnom ropstvu, a duševna i moralna kultura najveće dobro, jer ona diže, oslobađa i usrećava čovjeka. Stoga sve upire svoje oči u školu, to sjemenište svega lijepa i dobra. Sve što misli i zdravo i pošteno, hoće da škola služi općoj prosvjeti, a po tom i slobodi, a to može samo onda, kad je slobodna. Neslobodna škola je sluškinja

onoga, komu robuje, a samo slobodna moše da vrši svoju veliku misiju.

Te kulture i slobode boje se tirani i svi oni, koji izrabljuju robove i potlačene, a ponajviše klerikalci, pa se žestoko bore za svjetovnu vlast i za vlast nad školom. Organizuju se, izdavaju različne listove i listiće, da zamrače mozak neuku svijetu i mladeži, osnivaju kongregacije i različna društva, priređuju sastanke i navaljuju na slobodnu znanost, na slobodne mislioce i na naprednu školu. Koliku li su prašinu uzvitlali samo protiv profesora Wahrmunda?! Jezuiti kane da u Zagrebu osnuju svoju gimnaziju, ali ne radi naše narodne prosvjete i radi narodnoga uzgoja nego u svoje klerikalne svrhe. Skupljaju se prinosi, da se u Solnogradu osnuje katoličko sveučilište, gdje bi se sve učilo na katoličkoj podlozi, što je najveći nesmisao. Mjesto da se religija razvija i prilagodi prema znanosti, pa da s njom služi napretku i sreći čovječanstva, klerikalci hoće, da znanost zarobe, pa da im ona i religija služe u njihove sebične svrhe i pomognu im do svjetovne vlasti. Ali uzalud sve to. Nikad oni ne će čovjeka vratiti u srednji vijek. Njihovo nastojanje izazvalo je silni otpor. Protiv njih i njihovoga crnog sjemena nikoše posebne novine, pa i pokret za slobodnu školu.

Na posljednjem katoličkom sastanku u Zagrebu izjaviše se klerikalci u svojoj paradi, kako oni rade o tom, da dođe u njihovu vlast i škola, počevši od najniže do najviše, pa onda znanost, književnost, umjetnost, novac, pa i ista obitelj. Tim je navješten boj protiv slobodne znanosti i protiv duševne slobode čitavoga naroda. Taj ljuti naš neprijatelj diže nas, da se borimo za slobodnu školu. Ni čovjek pojedinac, ni stalež, ni narod ne dade se više izrabljivati, niti hoće da bude ičije sredstvo, jer je to nepravo i nemoralno.

Klerikalci su u Austriji već od 14. svibnja 1869. navaljivali na napredni i slobodoumni školski zakon i to s uspjehom. Njihovi paradni napadaji u zakonodavnom tijelu na školski zakon izazvali su u slobodoumnim strankama žestok otpor. Klerikalizam je napadao „novu bezbožnu“ školu u gradovima i selima. Sam papa Pio X. reče, da je taj zakon „zabacljiv, gnjusan i vrijedan proklestva“. Od svakoga člana rimokatoličke hierarhije tražilo se, da bude oruđe u toj fanatičkoj borbi.

Da se obrani napredna škola i da joj se izvojšti sloboda, skupiše se u Beču g. 1904. najslobodoumniji i najveći duhovi, da osnuju društvo protiv klerikalizma, toga najvećega dušmana duševne slobode i slobodne škole. I osnovaše društvo „Freie Schule“. Na tom sastanku bilo je 88 sveučilišnih profesora, mnogo učitelja i učiteljica, narodnih zastupnika, vlasnika tvornica, načelnika, književnika, odvjetnika, novinara i dr. To je bio zbor umnih, slobodnih i naprednih ljudi, kakva ne mogu sastaviti svi klerikalci. Vojska slobodne škole je velika, hrabra i jaka. Tko hoće da osvoji koju zemlju, treba da sakupi hrabru i veliku vojsku, dobro oružje i mnogo zaire, a tko hoće da oživotvori koju ideju, valja da isto čini. „Svaka novost je smetanje posjeda, a svako smetanje posjeda podbada posjednika na ljut otpor.“

Godine 1906. imala je „Slobodna Škola“ 17.800 članova i 91 podružnicu i to u Beču, u Dolnjoj i Gornjoj Austriji, Štajerskoj, Koruškoj, Solnogradskoj, Tirolu, Vorarlbergu, Češkoj, Moravskoj i Šleziji.

Za „Slobodnu Školu“ darovaše mnogi prijatelji lijepe svote, i po 2000 kruna. Do konca 1907. sakupilo se 27.724·20 K.

Koncem g. 1907. imalo je društvo 23.000 članova, a danas ih ima preko 25.000; podružnica ima pak preko 170.

Društvo „Freie Schule“ radi o tom, da se raširi kao gusta mreža po svim zemljama i da osnuje u svakom selu svoju podružnicu. Svaki općinski načelnik, svaki učitelj, svaki otac i svaka mati, svaki čovjek dužan je da se bori protiv klerikalizma, koji hoće da podjarmi školu i zagospoduje nad svijetom. To društvo bori se ne samo protiv klerikalizma, koji je po uvjerenju plemenitih svećenika i sijedih prelata, najgori neprijatelj vjere, nego i za slobodu škole, za slobodu učiteljstva, za slobodu školske mladeži i za slobodu vjere, za slobodu savjesti i misli. Ono će podizati uzorne škole, koje će biti slobodne ne samo od svake konfesionalne i političke tendencije, nego u kojima će se vidjeti, kako se danas uzgajaju djeca tjelesno i duševno, da postanu potpuni ljudi, ljudi razumni, plemeniti i slobodni. Slobodna škola hoće da služi u prvom redu svakoj slobodi i istini, razvoju ljudske kulture, ljudskoj sreći i napretku, dok klerikalizam gramzi da dobije vlast nad čovječanstvom, a to može, ako mladež potiskuje u duševno ropstvo, ako u mladeži ubija tjelesnu i duševnu energiju, ako zanemaruje uzgoj razuma i značaja. Zna klerikalizam, da je čovjek tim pokorniji i ponizniji, čim je zatučeniji i što mu je volja slabija — što je veći kukavac. Za tim idu svi tirani, svi kojima se hoće da svijetom vladaju u svoju korist. Zato su u cijelom svijetu tirani i klerikalci najbolji saveznici, zato nitko ne udara tako strašno na slobodu, koliko ovi. Klerikalci svuda pomažu silnike i uče, da je „svaka vlast od Boga“, a vlasti opet pomažu i štite klerikalce. Slobodna škola ne samo u Nijemaca, nego i u nas Slavena i u svim naprednim narodima, nastoji i radi o tom, da uzgoji muževe i žene otvorena i poštena značaja, koji će biti svijesni svoje dužnosti i koji će

je također vršiti, a koji će i poznati svoja prava i boriti se za njih. To je naša dužnost, a ispunit ćemo je samo onda, ako potisnemo onu tamnu moć, onaj crni klerikalizam, ono crno sjeme Loyolovo, i ako ćemo uzgajati mladež na temelju znanstvenom, na temelju čistoga morala, čiste i iskrene nutarnje religioznosti, prema svojoj narodnoj individualnosti, u narodnom duhu, osvjetljenom modernom kulturom. Naš uzgoj mora da bude narodan, a naša pedagogija slavenska.

Ni na koga toliko ne napada klerikalizam, koliko na slobodne mislioce i na slobodu škole. Široki narodni slojevi još su na žalost više manje u duševnoj tmini i u duševnom ropstvu. Puni su i praznovjerja, a protiv njega nije bio nikad klerikalizam, nego ga je sam vazda potpomagao i širio. Praznovjerje jest glupost, a klerikalizam zaglupljuje narod, da ga može držati u ropstvu i sisati mu krv i mozak. Klerikalizam ocrnjuje na najstrašniji način slobodnu školu i njezinu vojsku u crkvi, u ispovijedaonici, na samrti, a svuda. On je tako drzovit i neotesan, da i najumnijim i najmoralnijim ljudima dijeli surove ukore i moralne prodike, a zabranjuje svojim vjernicima, da ih slave. Sjetimo se samo Lava Tolstoja. Govori, prodiče i piše, da je slobodna škola protiv najvećih ljudskih svetinja, protiv vjere, pače protiv istoga Boga. Znade klerikalizam, da će najprije svjetinu nahuškati na apostole istine i slobodne škole, ako ih ožigoše najstrašnijim žigom: bezvjerstvom i ako ih proglasi rušiteljem vjere. Historija nam svjedoči, da se je na taj gadni način dizao brat na brata i da se je za „vjeru“ prolila silna krv i činila se najgroznija djela. Sreća da je danas pametniji svijet, a raskrinkan jezuita u uniformi i civilu.

Slobodna škola se ne bori protiv vjere, nego se

brani od nasilja na savjest, ne bori se ni protiv koje vjeroispovijesti, ali neda, da ikoja crkva potiskuje druge vjeroispovijesti kao manje vrijedne, a sama da se zove državnom vjerom; ne bori se protiv ničijega vjerskog uvjerenja. Ona štuje svačije uvjerenje, pa bilo ono političko, znanstveno ili vjersko. Borba za slobodnu školu je borba za slobodu našega uvjerenja u području školskom. Slobodni duhovi bore se za slobodu škole, jer je u duševnoj slobodi sreća i budućnost naše djece i naroda, jer je sloboda jedno od najviših dobara.

Već onda, kad se je Marija Terezija stala brinuti za narodnu prosvjetu i dizala škole, tvrdili su klerikalci kao i sve narodu neprijateljske stranke, da je viša narodna obrazovanost opasna u gospodarskom i vjerskom pogledu. Slovenski klerikalci pače govore, da je škola proklestvo za narod i poručuju naprednjacima, da si dadu kosti numerirati. Čovjek bi mislio, da će se u dvadesetom vijeku sve oboriti na te divlje mračnjake, a kad tamo oni imadu još uvijek silu pristaša. Mnogo ima okatih slijepaca, a sljepoća je teška rana. Tu ranu hoće da vida slobodna škola, a pripravna je na svaku žrtvu.

Neprijatelji narodne prosvjete i slobode ne mogu više da zataru škole, jer to ne da više ni duh vremena ni javno mnijenje, ali oni rade, da im škola robuje i služi u njihove sebične i niske svrhe. Oni znadu da je duh učiteljev škola, pa rade da bude učitelj što ovisniji o njima, što ovisniji u duhovnom, materijalnom i u svakom pogledu. Tko je materijalno ovisan, tko se teško bori za kruh svoje obitelji, mora da se bavi kojećim, mora da rabota od rane zore do kasne noći, a to oslabi živce i svega čovjeka, posve ga potišti, pa postane doskora i duševni rob, kukavno oruđe svoga gospodara.

Radom, brigama i nevoljama potišten i iscrpen učitelj ne može da radi s istim veseljem i voljom, s istom snagom, kao što bi da je u svakom obziru slobodan. Ni birokratizam ne da učitelju da se slobodno kreće. A najviše tišti učitelja, što se ne namješta i ne premješta po zasluzi i prema interesu škole, nego iz političkih motiva, kao i to, što se najnapredniji, najbolji i najslobodoumniji učitelji progone. Prirodno je, da u takvim prilikama mnogi učitelj klone, da mora postati štreber, da se iznevjeri svome uvjerenju, da hini svoje nazore o svijetu. A sve to utječe nemoralno na učiteljstvo i sili ga u tabor svojih i narodnih neprijatelja. Zato prijatelji škole nastoje svim silama, da izbave učitelja iz svakoga ropstva, da ga zadahnu duhom napretka i slobode, pa da škola ne bude ničija sluškinja, već hram prosvjete, u kom se prikazuje žrtva svima i svakomu.

Klerikalizam i drugo natražnjaštvo radi, da iz narodne škole iztisne one učevne predmete, koji najviše mladeži otvoraju oči i najviše služe zdravu i slobodnu mišljenju, koji bi morali da stoje u središtu sve obuke, a to su prirodne nauke. Klerikalizam hoće da „pomogne siromašnomu narodu“ tim, da snizi polazak škole za jednu godinu, kao da se narodu može pomoći, ako mu se snizi kultura, koja je i onako preniska. I to je farizejština! A borci za slobodnu školu nastoje na sve moguće načine, da se narod što više prosvijetli.

Osnivaju se privatne muške i ženske učiteljske škole, a turaju se u njih za učitelje i čak za ravnatelje klerikalni popovi, bez svake pedagoške spreme. Tu se drži mladež kao roblje u gajbi i dresira se tako, da dolazi u svijet s pretsudama i da služi kao slijepo sredstvo posebnoj stranačkoj svrsi. U javnim učitelji-

štima nastoji se, da se glavni učevni predmeti prikrate i potisnu, pa da pred njih dođe orguljanje i pjevanje. Sve je više manje upereno, da bude učitelj što manje slobodan, a što više pokoran sluga klerikalizma, birokratizma i reakcionarstva. O tom rade naši najveći i najžešći neprijatelji, a slobodoumni ljudi i prijatelji slobodne škole tvrde i uče, da školska obrazovanost oslobađa iz ropstva, da jača gospodarstvo, da diže čovjeka moralno i da ga vodi u plemenitiju, slobodniju i nutarnju religiju, u raj na zemlji, koji je u budućnosti, a ne u prošlosti.

Dvije velike vojske stoje jedna protiv druge. Svaka nastoji da dobije što više članova i pristaša. Boj se bije u Austriji, a i u nas već preko 30 godina. Hrvatsko je učiteljstvo velikom snagom i hrabrošću izišlo u boj na svojoj skupštini 1871. Sve je to ljuti i žestoki školski boj. Dugo je taj boj vodilo učiteljstvo samo, no u najnovije doba pridruži mu se silna vojska najviše inteligencije. Prije se je mislilo uopće, da je to boj učiteljstva za staleške interese, ali u novije doba stvar se razbistrila, pa narod sve više uviđa, da je on u najvećem narodnom interesu. Boj se bije i njegov se je požar razbuktio na sve strane, pa i do nas. Nema tako gadna, niska i podla oružja, kojim se ne služi naš krvni neprijatelj. Klerikalci udaraju na nas lažju, potvorama i otrovnim strijelama, ali mi smo sigurni svoje pobjede, jer se borimo za najveće ljudsko dobro, i to otvoreno, iskreno i hrabro, a oružje nam je znanost. Mi tražimo da se školi dade, što je školino, a Bogu, što je božje. Ako katolički roditelji i vjernici hoće da svoju djecu uzgajaju po svom shvaćanju i uvjerenju, to nema nitko prava, da im to brani. Slobodna škola bori se pače za svačiju vjersku slobodu, ali i traži, da svjetski učitelj,

stajao on prema konfesiji kako mu drago, uzgaja mladež tako, da postane ćudoredna, pa da vjeroučitelj, koji djeluje uza nj, ne stoji nad njim i da se ne pača u njegov posao. Slobodna škola ne dopušta, da se roditelji sile bilo izravno ili neizravno, da im djeca polaze religijske vježbe. Sveučilišni prof. Dr. W. Mayer-Lübke reče na skupštini protiv katoličkoga sastanka: „Neposredni utjecaj, protiv koga moramo da se borimo, jest, kad se traže religijske vježbe izvan satova, što su odredjeni za vjeronauk, pa to bila samo Zdrava Marija ili znak krsta. Moglo se čitati, da su to nedužne stvari, da to nijednomu djetetu ne škodi. Ako su te stvari uistinu tako nedužne, što im onda naši protivnici daju toliku vrijednost? Ja se još stavljam na drugo stanovište. Razumije li dijete, što se misli sa Zdravom Marijom, što sa znakom krsta, to se ne smije na to siliti, ako to ne će roditelji. Ne razumije li to, to onda tek ne smije da čini, jer se tada uzgaja, da oponaša besmislicu kao majmun, da postane neiskreno i licemjerno.“ Zar može da bude značaj, tko se od djetinjstva uči licemjerstvu?! Može li se uzgojiti kritički duh, može li se uzgojiti slobodan mislilac, ako se već od djetinjstva mehanički nešto govori i čini?! Tako se uzgajaju slabići i lutke u rukama silnika, a služe onomu, komu je glavno načelo: „Divide et impera!“ Predsjednik učiteljskog društva dolnjoaustrijskoga, Eduard Jordan, reče na spomenutoj skupštini: „Učitelji znadu, da se vjera ne može prisiliti. I mi se čudimo videći pojave, koji upravo pobuđuju udivljenje. Često mi se čini, kao da svećenik — recimo u staroj Grčkoj, oprostite, moram da se od sadašnjosti lijepo daleko udaljim s pojmljivih razloga — uči papigu moliti: „Oče Zevs u nebesima“, a papiga to govori svaki dan, pa da je to religijska papiga, prem

je to duboko i sveto čuvstvo, koje se ne da prisiliti, nego im je do toga, da udare školi spoljašnji biljeg svoje moći i svoga gospodstva. Pompa, parade, spoljašnjost, sve što blišti i buči, sve čim se očito ističe njihova moć i gospodstvo, njima je najglavnija stvar. Prava i čista religioznost, duša religije, koja je nama toliko sveta, njima je gotovo deveta briga.

List „Freie Schule" od g. 1907. piše, da početak obuke počinje konfesionalnom molitvom i daje svemu uzgoju klerikalni biljeg, te pita: Ima li možda molitva u zboru i sa crkvenoga stanovišta ikakvu vrijednost? To je mehanično, besmisleno verglovanje od riječi i stavaka, koji su bez čuvstva, a niti pobuđuju ćud. O religijskom smislu i religijskom udubljenju ni traga! Sa pedagoškoga stanovišta je ta vrsta vjerske vježbe izravno bez vrijednosti. Slušanje nerazumljivih običaja služi, da djeca ne misle, da su nemirna i da šapću, a čini da su učenici plitki i površni, pa ih zavodi na površnost i u školi, smeta temeljitu shvaćanju i navodi ih da gledaju samo na puku vanjštinu. Tako uzgojeni ljudi jesu slabići, a nikad odlučni i plemeniti karakteri, koji se uzdaju u svoju glavu i svoje ruke. Zaista je pametnije, da se u mladeži uzbuđuje hrabrost i vjera u svoju snagu, nego da se uči metanisati, obarati oči, pa da očekuje milost.

Ne samo što prijatelji slobodne škole nijesu protiv vjere, nego nijesu ni protiv vjerskih vježba, ali su protiv silenja na te vježbe, jer je takva sila nemoralna. Sam bečki nadbiskup Milde reče: „Napućivanje i siljenje skopčano s pridržavanjem na običaje, kojima smisla i svrhe ne poznaju djeca, na izjave, kojima ona ne goje nastroja, na besmisleno izgovaranje nesmislenih formula jest bez sumnje škodljivo". „Ne preterećuj gojenca sa

formulama ili vježbama, treba se napokon čuvati, da se on kaznama na to sili ili da se to upotrebljava kao kazna. A biskup Colmar u Mainću reče: „Božji skvrnitelj dolazi pod krinkom ljubavi i smjernosti, on pada ničice, on moli, jer je na to prisiljen". Isti vođa austrijskih klerikalaca, dr. Gessmann, reče u dolnjoaustrijskom saboru, da ništa ne drži do siljenja u vjerskim stvarima.

Na noge se braćo učitelji i sestre učiteljice! Na rad pero i ralo za slobodu škole, učiteljstva i mladeži! Ne bojmo se borbe. Grdit će nas i udarat na nas neprijatelji svijetla i slobode najpodlijim načinom, ali se ne plašimo toga. Ljudi se nijesu bojali ni lomače. U borbu hrabro, požrtvovno i bez obzira! Na stranu s udobnošću i tromošću, na stranu s bojažljivošću i kukavštinom! Mi trebamo odlučnih ljudi, koji će za svoje uvjerenje, za slobodu i pravo ustati svagda i svuda. Među nama i našim neprijateljima duboka je provala, koja se ne može ničim zatrpati. S tom silom nema mira ni paktiranja, nego samo boj na život i smrt. Dok ne pobijedimo, ne će ni škole ni nas grijati sunce slobode. U boj! Goethe piše:

„Die endliche Ruhe wird erst verspürt.
Wenn einst der Pol mit dem Pol sich berührt.
Drum danket Gott, Ihr Kinder der Zeit.
Dass er die Pole auf ewig entzweit."

Naša borba za slobodnu školu je teška, jer nam se je boriti protiv jakoga i dobro organizovanog klerikalizma, birokratizma i tolikih reakcionaraca, koji silno dižu svoju glavu, a imadu i svoju štampu. No mi se ne bojimo nikakve borbe i nikakvih žrtava, jer se borimo za istinu i slobodu, za napredak, pa će napokon pobjeda biti naša.

Mi se borimo za slobodu školstva i učiteljstva,

ta papiga nije od religije ništa u se primila." Klerikalizmu je do spoljašnje „religioznosti". dok se za onu pravu nutarnju religioznost ne skrbi. Klerikalni vjeroučitelji oštro paze na svako dijete. da li spoljašnjim načinom vrši svoju vjersku dužnost, pa naopako. „ulove" li koga, a još gore. ako koji učenik s nesmotrenosti posumnja o ovom ili onom. To znadu djeca, te od straha i sile sagibaju pokorno glavu i prevraćaju ponizno očima. pa je licemjerac gotov. a klerikalac zadovoljan: ali mi nijesmo zadovoljni. Ovakov učenik, kad se oslobodi ovakve mrske sile. baci ljutit nametnutu krinku. a s njom i vjersku obuku. na kojoj se u školi na žalost temelje sva ćudoredna načela. Mnogi opet ostanu u životu i dalje licemjerci, jer vide da se najbolje izlazi. kad se hini pobožnost. Koje onda čudo. da ima u našem društvu toliko neiskrenosti i licemjerstva. Slobodouman učitelj mora da se ispovijeda radi primjera. pa tako teškom mukom hini pobožnost. Kakvo li parade priređuje klerikalizam?! Sjetimo se samo kojekakovih slava i parada. I zvaničnici moraju da hine pobožnost već radi primjera. Klerikalizam zadovoljava se spoljašnjim sjajem. jer mu je do sjaja i do toga. da pokaže svoju moć i svoje gospodstvo. Zato je on i za silu u školi. Mladi duh treba da se već u školi nauči na jaram. pa da ga strpljivo nosi od kolijevke do groba. Slobodni mislioci pak cijene čisto religijsko čuvstvo. dok ne mare za vanjske znakove, osobito za one. kojima je čovjek od davnine izražavao ropsku pokornost i podaništvo.

Klerikalizam je tako daleko dotjerao. da je na prosvjednoj skupštini društva „Freie Schule" narodni zastupnik Franjo Schuhmeier rekao i ove riječi: „Isus je učio: Tko ima dva kaputa, neka dade jedan onomu, koji nema nikakva. Klerikalci kažu također, neka dade jedan. ali ne onomu. koji nema nikakva, nego neka ga svuče za nas klerikalce, jer se tim dopada Bogu i utire sebi put u carstvo nebesko, u drugi svijet. Isus bijaše drugačiji . . . Isus je slijepima vraćao vid, hrome ozdravljivao, mrtve uskrisivao. To nalazite sve u bibliji. ali nigdje ne nalazite štole o tom, što je to stojalo . . . Dokle vedi klerikalizam? . . Biskup Katschthaler u Solnogradu izjavi u pastirskoj poslanici, da je svećenik više nego mati božja. više nego Marija. Marija može da Boga moli, a svećenik može da oprašta grijehe. Ima li veće opačine. veće preuzetnosti, nego što je ta. što se nalazi u takvim riječima? Ne. „Ja uvijek i opet kažem: onaj koji je jednom stao misliti, oslobađa se klerikalizma. rješava se tih okova, u koje ga staviše za sav život. A onaj, koji sa svojom djecom misli pošteno, čini. ako samo ikako može. djetetu ono, što je najbolje, ako ga izbavi klerikalnoga utjecaja. Mi radnici stvorismo već sebi svoje mnijenje i svaka popovska drzovitost otkida radnike od rimske crkve, otkida od farizejštine, od ljudi, koji truju dušu i ćud i duh naše djece."

Ne borimo se protiv vjere. naglašujem opet, nego protiv religijskoga nasilja, protiv silovitog vjerskog vježbanja. Borimo se za slobodu vjere, za njezin razvoj i za uzgoj vjerskoga i moralnog čuvstva. Borimo se. da čovjek postane razumniji, bolji, a po tom i slobodniji.

Da je klerikalcima do prave pobožnosti i religioznosti, kao što je nama, oni bi sami maknuli iz škole sve vjerske vježbe, pa ih ostavili na posvećenom tlu božje kuće. Ali ni tu ne smije da bude sile. Silom se postizava baš protivno. No klerikalcima, koji nijesu ni sposobni da uče vjeru Isusovu i da uzgajaju svijet u njegovu duhu, nije do širenja prave religioznosti, jer

da u toj slobodnoj školi uzgojimo omladinu tako, kako će i čovjek pojedinac i društvo, sav narod doći do slobode i svega slobodnoga razvoja. Za slobodu znanosti, misli i savjesti, kao i za slobodu narodnu bore se različne političke stranke, različna društva, a i cijeli radnički stalež, a pobijedit će to prije, što će se odlučnije boriti za slobodu škole i učiteljstva, što će nas narodne prosvjetitelje i kulturne borce u našoj borbi bolje potpomagati. Svi mi treba da na kulturnom bojištu stojimo kao jedan čovjek. Tu mora da prestaju stranački, staleški i svi drugi interesi, jer je kultura najviše dobro svih i svakoga. Onda će biti pobjeda naša, a to sigurnija, što je s nama sav civilizovani svijet.

Reakcionarci i drugi naši protivnici i neprijatelji udaraju na nas najružnijim načinom i hoće da nas prikažu narodu, u kom ima još dosta konzervatizma, kao najgore i najopasnije ljude. Govore i pišu ti čuvari starih i preživjelih tečevina, da smo opasni državi i društvu, da rušimo moral i vjeru, da smo buntovnici i t. d. Tako rade reakcijonarci svih naroda i svih vremena. Najžešći su dakako oni, koji žive o tradicijama, što ih čuvaju i brane. Oni u svojoj slijepoj borbi napuštaju moral i sve. U njima isčezavaju sve socijalne vrline, a javlja se stara zvijer, koja je vladala pračovjekom, onim krapinskim čovjekom, koji se zove Homo primigenius. Sve to oni čine u svojoj konzervativnoj zaslijepljenosti i po nagonu samoodržanja.

I mi se borimo po nagonu samoodržanja, ali i po zakonu samousavršivanja. Naš životni nagon uz znanstveno uvjerenje i napredan duh, koji uvijek teži za razvojem, koji hoće da istražuje i proučava, koji traži istinu, nagoni da idemo naprijed; a budući nam to ne da natražnjaštvo, mi se borimo, ali samo plemenitim

sredstvima, pa ne ćemo da se iznevjerimo humanitetu. U našoj borbi nema i ne smije da bude bjesnoće, mržnje, osvete ni proklinjanja. Mi se borimo sa znanošću, a jaki su nam saveznici demokratizam, socijalizam i slobodna misao, pa smo sigurni svoje pobjede. Stoga smo mirni. Naša je strast plemeniti zanos. Mi smo tolerantni. Tražeći za se slobodu, ne tlačimo i neprogonimo nikoga. Ni znanost ne sili nikoga, da joj vjeruje, ne zove policije u pomoć, ne progoni nikoga i nikad nikoga ne spali na lomači. Mi trpimo, mi smo progonjeni, u tom je tragika naše borbe, ali i naša etička vrijednost.

Napredan svijet, a s njim i svako napredno učiteljstvo, bori se za materijalnu i idealnu kulturu, za što veće savršenstvo u svakom pravcu. To je naš uzgojni idejal, prema komu treba da uzgajamo mladež. Najbolje i najdjelotvornije oružje za borbu oko napretka i sreće jeste uzgoj i obrazovanost, i to uzgoj u obitelji, u školi i društvu. Tu se misli na sve škole počevši od osnovne, pa do univerze. Mi tražimo slobodu, da možemo uzgajati i obrazivati mladež tako, da joj se što više ojačaju temeljni nagoni za životnu borbu, a to je nagon samoodržanja i usavršivanja. Za savršeniji i bolji život hoće se hrabrih srdaca i bistrih glava, hoće se tjelesne i duševne energije, hoće se slobodna duha, koji zabacuje onaj autoritet, koji se protivi ljudskomu razumu, kao sve ono, što nije znanstveno utvrđeno i opravdano. Prema tomu traži učitelj i škola svoju slobodu, u kojoj može odgajati mladež tako, da dobije zdravije i naprednije nazore o svijetu i životu, pa da bude sposobnija za život i za borbu protiv reakcionarstva. Kad uzgojimo u širokim slojevima narodnim novih ljudi, nastat će novo doba, past će reakcionarstvo, a novi će ljudi blagoslivljati grobove onih, koji su pali u toj borbi. Kola slobode i napretka preletjet će preko

reakcionaraca dalje svojim putem, što im ga odredi zakon evolucije.

Jer je učitelj škola, to tražimo u prvom redu učiteljsku slobodu. Bez građanske i zvanične slobode, kao i bez slobode u školskom radu, ne može biti slobodne škole ni slobodna uzgoja, a po tom ni onoga napretka ni onih općih sloboština, za koje se borimo. Ni sama ta učiteljeva sloboda ne bi bila dosta, da se postigne naš cilj, kad učitelj ne bi bio slobodan duh, koji osjeća potrebu da se bori za ljudske idejale, a nasladu u svom slobodnom radu i uzgajanju. Slobodan duh može i u neslobodnoj školi posijati mnogo sjeme različnih sloboda. Ne ću da više govorim o učitelju kao slobodnom duhu, jer o tom rekoh svoju u svojoj knjizi „Zreo učitelj". Samo slobodno učiteljstvo, zadahnuto slobodnim duhom, koje ima svoje uvjerenje, može odgajati slobodne ljude i plemenite karaktere, sposobne da se bore za napredak i slobodu, pa da nam se narod izbavi iz duševnoga ropstva. O učiteljskoj slobodi ima posebno poglavje u spomenutoj mojoj knjizi, pa nije potrebno da o tom dalje govorim.

Najveći slobodni duhovi traže uopće slobodu misli, slobodu uvjerenja i slobodu savjesti, a sve je to u prvom redu potrebno prosvjetitelju i uzgajatelju. Tko hoće da uzgaja čovjeka, mora da je potpun čovjek. Ali danas je još vrlo teško poštenu i slobodoumnu čovjeku, a pogotovo učitelju. Slobodouman je učitelj najveći mučenik. Nije li strašno, kad učitelj u povjesti, a osobito u prirodupisu, ne smije da kaže istinu ili mora da priguši svoje znanstveno uvjerenje?!

Koliko je učiteljstvu potrebna duševna, politička i druga sloboda, toliko mu je potrebna i materijalna. Učitelj je u svom uzgajanju umjetnik, a umjetnik može

da najljepše i najbolje stvara, kad ima duševna mira i kad je zadovoljan. Zadovoljstvo, duševni mir i dobro raspoloženje je učitelju najnužnije. I nezadovoljan učitelj može nekako učiti, ali uzgajati pravo ne može. Učitelj, koji podaje samo znanje, jest obrtnik, a učitelj, koji obrazuje karakter, je umjetnik. Koga taru brige za kruh, nije za taj posao. Veselo srce kudelju prede, a tko je dužan, taj je tužan. Slabo opskrbljen učitelj je ovisan, pa često mora da pali svijeću i ovomu i onomu vragu. Bijeda i prevelika i vječita briga potištuju čovjeka tjelesno i duševno. Rob i prosjak zaista nijesu nikakvi uzgajatelji. Stoga treba, kako je već hiljadu puta kazano, učiteljstvu dati pristojnu plaću, kakvu ono za svoj toliko znameniti rad zaslužuje i treba, ako hoće da s potpunim uspjehom vrši svoju veliku misiju, misiju napretka i slobode. Dok se ne obezbijedi egzistencija učitelja i njegove obitelji, dotle on ne može da vrši svoju dužnost kako bi htio, niti ima tko pravo da to od njega traži. Tko izrabljuje učitelja i goni ga pače u očajnike, neprijatelj je napretka i slobode, no još je gori onaj, koji krši i gnjavi najslobodnije, najmoralnije i najbolje učitelje, a promiče puzavce i takve ljude, koji su mu pripravni poslužiti u svakom zlu. Učiteljske plaće treba urediti prema četiri najniža razreda državnih činovnika. Dok bude učitelj tako zapostavljen, kao što je danas, dok bude stajao u redu podvornika, vratara i lugara, a ispod islužena kaprala i žandara, dotle se ne možemo nadati, da će nam narodu osvanuti sloboda i bolja budućnost. Našemu narodu ugrožena je politička sloboda, narodna individualnost, pače i jezik i opstanak. Gotovo 90% našega naroda je ratar, seljak i malograđanin, a svi su ti ljudi ponajviše konzervativni, pa im nije ništa toliko potrebno, koliko i slobodno učiteljstvo, a

takva uopće ne može da bude bez obezbjeđene egzistencije.

Učitelj treba da ima potpunu političku slobodu, aktivno i pasivno pravo glasa i sva građanska prava, a disciplinarni propis da mu zajamčuje ta prava, pa da u njemu nalazi pravnu obranu.

Učitelju treba solidna, što temeljitija, što dublja i veća, opća i stručna obrazovanost. Znanje je moć, a moći treba kulturnomu radniku i apostolu prosvjete i slobode. Ali još više treba mu ljubavi za mladež, pa učiteljske svijesti i uopće posebnoga učiteljskog uzgoja. Radnik, koji je na svom mjestu, ne da se u svom radu smetati. Ali se učitelj mora i uzgajati za svoje zvanje. Najviša obrazovanost bez toga uzgoja ne stvara još učitelja za slobodnu školu. Učitelja treba odgajati, da postane učitelj dušom i tijelom, plemenit karakter, uzoran čovjek, borac, apostol idejalnih dobara i naprednih ideja i t. d. Kakav treba da bude učitelj slobodne škole, prikazao sam u čitavom djelu, u svom „Zrelom učitelju" pa i u „Mladom učitelju". No nijedna školska naobrazba nije potpuna, nego tek u radu i životu postaju stručnjaci, ako imadu dara i čistoga interesa. Dalja naobrazba ili samousavršivanje, neprestano učenje i napredovanje stvara stručnjake i moderne učitelje. Ako se čovjek poslije školske nauke, pa bila ta i akademska, zapusti, zarđa i potone, što nam svjedoči život i iskustvo. No u tom smo događaju sretni. Ni jedan stalež ne čini za svoje dalje obrazovanje toliko, koliko učiteljski. To svjedoče njegove organizacije, njegove skupštine, predavanja, naučni tečaji i kongresi. Uz tako teške materijalne prilike i tolike druge neprilike, pa tako velike žrtve, to je mnogo, to je svjedodžba naše zrelosti.

znanje nije moć. gledano [illegible] nije [illegible] ta

Škola treba da služi narodnim potrebama. a prva je narodna potreba prosvjeta, kojom se dolazi do slobode. Neznanje naš je najveći neprijatelj. Svakomu narodu treba plemenitih i jakih karaktera. Koliko je potrebna svakomu pojedincu i narodu materijalna i umna snaga, toliko i moralna. To trojstvo stoji u središtu narodnih potreba. Naš je vijek demokratski, a demokratski je naš narod. Stoga treba da škola uzgaja našu mladež u demokratskom duhu. Nije istina da treba mladež tako uzgajati, da sluša i slijedi svoje vođe i svoje starije, nego tako da postane sposobna, da kao narod određuje svoju sudbinu, da sam sobom vlada i spozna, da je narod suveren nad suverenima. Osnovna ili narodna škola mora da uzgaja mladež prema narodnim težnjama. Naš narod teži za svojim jedinstvom i samostalnošću, pa treba da mu škola uzgaja mladež prema tim prirodnim i pravednim težnjama i potrebama. Ali nije dosta da bude škola uređena prema stalnim potrebama i težnjama narodnim, nego i na temelju znanosti. Tu ona mora da je dalje i više od širokih slojeva narodnih. Puk mora da se digne, da se oslobodi konzervativnih, reakcionarnih i dogmatskih spona, pa da se pripravi, da naprednim duhom vojuje protiv svega toga. Znanost, a ne kojekakvi stari običaji i dogme, najbolji je temelj za sve, a pogotovo za školu. U modernu školu ne smije ništa, što nije znanost odobrila. Ono što narod čini narodom, ono što je narodno obilježje, narodnoj je školi sveto, pa to ona svom brigom i svom ljubavi miluje i njeguje. To je narodni jezik, narodni duh i narodna umjetnost. No nijedan narod, ako hoće da napreduje i ima prava na život, ne smije se ograditi kineskim zidom. Narod treba da se razvija sam iz sebe, a tuđom kulturom da se plemeni i oplođuje, da ju razumno asi-

miluje bez štete po svoju individualnost, a ne da tuđe slijepo prima. Što služi općoj ljudskoj kulturi i napretku, treba razumno prihvatiti, ali i čuvati svoju narodnu individualnost. Narod, koji hoće da ima pravo na život, mora da ima nešto posebno, nešto svoje, čim služi kulturi svega čovječanstva. Slaveni se odlikuju humanizmom. Oni su po prirodi pozvani, da među narodima šire čovještvo, ljubav, bratstvo, najveće etičke ideje, najveće moralno dobro, krunu ljudske kulture. Te vrline čine veliku slavensku dušu, pa ih treba osobito njegovati i milovati. Da bude uzgoj u pravom smislu narodni uzgoj, piše Černy, mora da se u prvom redu nastoji, da se uzgoj i škola oslobodi: 1. od svjetskoga (državnoga) i crkvenoga centralizma, koji uzgojnu djelatnost nivelizuje; 2. od tuđinskoga duha, koji naš uzgoj onemogućuje i paralizuje; 3. od staleških tendencija, koje zanemaruju dio naroda i priječe solidarnost narodne cjelovitosti; 4. od terora masâ, koje svojim većinama ugrožavaju manjine; 5. od partikularizma pojedinih interesa, bilo gospodarskih, socijalnih ili političkih, jer ugrožavaju interese slabijih, ruše pravednost, solidarnost i mir; 6. od kozmopolitizma, nivelizacije i univerzalizma; 7. od nepravednosti prema drugom spolu, jer se time ruši zdrav odnošaj i spolna disciplina; 8. od pritiska tuđega rada, proizvoda i kulture, jer slabi domaću vrijednost, tlači samopouzdanje i priječi razvoju narodne samosvijesti.

Škola traži i zato slobodu za svoj nutrašnji život, da je ne može izrabljivati u svoje posebne svrhe ni strančarska politika, ni zla vlada, ni staleži, ni društveni razredi, a ni crkva. Škola ne smije da bude ičije sredstvo, a kamoli čija sluškinja, nego mora da slijedi onaj najviši interes, mora da služi prosvjeti cijeloga naroda, a u prvom redu djetetu. Škola može da bude slobodna kći države, ali ne može da bude sluškinja državnoj birokraciji, i to sluškinja bez svoje volje. Učiteljstvo ne smije se zlorabiti, da služi kao agitator ili fanatik političkoj stranci, crkvi ili čijoj osobnoj koristi. Čisti, idejalni socijalni duh neka vlada u školi, a sve to može da bude u slobodnoj školi i uza slobodna učitelja.

Moderni građanin hoće da bude savremen, pa traži da ga škola upozna s onim rezultatima znanosti, koji su mu potrebni u životu i za moderni nazor o svijetu i životu, kao i za borbu naprednih ideja. No ima reakcijonaraca, koji se protive čistim znanstvenim istinama i ne dadu im u školu. Crkva teži za svjetovnom vlasti, hoće da vlada nad znanošću, umjetnošću školom i obitelji, nad svim, a klerikalizam izrabljuje u svoje svrhe i istu vjeru. Škola mora da služi istini i napretku narodnom, pa dolazi u sukob s klerikalcima i s crkvom. Zato ju treba zaštititi od svega toga i dati joj slobodu. Crkva se boji za svoju vlast, koja joj ne pripada, i kao da će čovjek, obrazovan znanstvenim istinama, sumnjati o naukama crkvenim. Nauka, koja se ne može znanstveno opravdati, mora da padne prije ili poslije. Slobodna škola goji religijsko čuvstvo, što je prva potreba religijskoga uzgoja, a uz to traži, da se u školu uvede posebna nauka o moralu, kako je to na pr. u Francuskoj. I onda, kad bude škola najslobodnija, postojat će kult vjerskoga čuvstva. U američkim, francuskim i japanskim školama nema obuke u vjeronauku, pa su to prve zemlje na svijetu, a o tom se radi i u Italiji. Religijsko čuvstvo, kako je već spomenuto, bitni je dio čovječje duše, pa će ga slobodna škola vazda njegovati i milovati, i to uspješnije nego svi fanatici. Slobodna škola već po svojoj

slobodi ne može i ne će da komu što silom uzima ili naturuje.

Slobodna škola ne će da služi crkvi u borbi za svjetovnu vlast, pa ma se još toliko potvarala, da ruši vjeru i Boga, što je vrlo smiješno. Kao da se Bog može srušiti!

Da je crkvi do njezine prvotne i najviše zadaće, ona bi se morala sama boriti za svoju slobodu i tražiti rastavu od države, ali njoj je do svjetovne vlasti, ona hoće da nas sve skuči, mjesto da nas diže i oslobađa. Ali duhovna policija treba svjetovnu policiju i obrnuto, pa se ne će raskrstiti.

Crkva ima svoju posebnu zadaću, a škola opet svoju. Školi je zadaća, da širi kulturu, da razvija sve ljudske sposobnosti, da uzgaja čovjeka za savršeniji život. Moderna kultura traži od škole, da joj bude saveznica i suradnica, da služi potrebama ovoga svijeta, dočim crkva hoće da škola služi njezinom posebnom cilju, koji se protivi potrebama čovječanstva, koje su potrebe ipak prve.

Ako je crkva imala vlast nad školom i bila njezin patron, ne mora da bude danas. Crkva je nekad dijelila krune, ali toga više nema i ne će nikad biti. Danas traži svaki svoje. Baš zato, što se moderna kultura i i crkva razilaze, što crkva ne će da se prilagodi modernim potrebama života, pa ne samo što ne će da se sama razvija, nego se protivi razvoju znanosti, a hoće da joj škola robuje, baš zato upropašćuje sama sebe Danas je škola toliko napredovala, da učitelju treba posebna i velika sprema, posebna znanost i vještina, a svega toga nemaju crkveni faktori. Nekad su svećenici bili sve i sva: liječnici, astronomi — prvi ljudi, pa su po tom imali pravo da stoje nad svima, ali danas je znanost tako razvijena, da svećenik ni ne pomišlja, da stoji nad

astronomom i t. d. Crkva ima svoje široko polje, i neka služi religijskoj potrebi ljudi. U to joj polje nitko ne dira i ne zalazi, nego joj sav napredan svijet nuđa potpunu slobodu. Ne damo joj, da gospodari u nošoj kući, nego ju sjećamo, da je njezino kraljevstvo od onoga svijeta. Slobodna škola nije ni neprijatelj, ni protivnik crkvi, ona joj rado priznaje njezino veliko znamenovanje i vazda će ju u vjerskom uzgoju potpomagati. Slobodna škola hoće da u svim svojim nastavnim predmetima uzgaja religijsko čuvstvo i sve ono, što je zajedničko svim religijama, ali ne će dati nijednoj vjeri prednost. Ona štuje svaku vjeru i uči i priznaje njezino značenje za život. U interesu je općega napretka, da se svaka škola oslobodi od svakoga utjecaja bilo koje crkve. Bilo bi samo željeti, da crkva vrši uspješnije svoju misiju ne svojom svjetovnom vlasti i silom, nego svom ljubavi, žrtvama, prijegorom i svojom moralnom i duševnom snagom, kako su to činili Isus Krist i apostoli. Tko nema te snage u sebi, nije ni sposoban ni dostojan da bude vjeroučiteljem, a kamoli da vlada nad školom.

Vrhovni autoritet u uzgoju pripada samo znanosti. Znanost traži slobodno izstraživanje, da tako nađe istinu, koja ne može nikomu škoditi, nego samo koristiti, a škola traži slobodu, da može istinu širiti. Znanstvene istine su dobro čovječanstva, a škole su dužne to najveće dobro širiti. Što taj javni imetak više prodire u šire slojeve ljudskoga društva, to ono prosvjetljenije i sposobnije za život. Što da se uči u školi i kojom metodom, o tom ima da kaže svoju obrazovano učiteljstvo sa svojim pedagoški obrazovanim prvacima i drugim pedagozima. Učiteljstvo je prvo pozvano da sudi i odlučuje o nutarnjim školskim stvarima. Pedagogija je znanost, a njezini filozofi treba da tu imadu prvu riječ, a ne

gruba materijalna sila, politička despocija, klerikalizam i birokratizam. Znanost je jedina objektivna i pravedna, a istina jој nada sve, pa zato najviši autoritet. Znanost će nas izvesti na pravi put, voditi dalje i skupiti oko sebe. To će biti nova crkva s najvišim postulatom: njegovanje i širenje slobode znanosti: ravnanje svih ljudskih odnošaja privatnih i društvenih s pomoću znanosti: s pomoću znanosti ovladati razumnim i ćudorednim nazorima, vladati načinima života, ravnati ljudskom voljom i voditi estetsko čuvstvo i uživanje, piše Černy.

Znanost se razvija i napreduje, a s njom treba da napreduje škola i sve ostalo. Škola ne smije da bude dogmatična, ne smije da se silom svojih norma, osnova, metoda i t. d. okameni. Ona se mora dići nad sve, čim to traže novi rezultati znanosti i nove narodne potrebe. Zato treba slobode učitelju, vjeroučitelju i strućnjaku, koji nadzire i unapređuje njegov rad. U toj slobodi stupa školski prosvjetni napredak oštrim korakom.

U slobodnoj školi ima svoju riječ i narod, koji ima pravo da traži, da mu je uzgoj narodan, naravno samo oni inteligentni ljudi, koji imadu za to znanstvenu spremu, ali nikad bez učitelja. Zemaljski i županijski savjeti učiteljstva sa zastupnicima narodne inteligencije neka odlučuju o uzgoju. Učiteljstvo mora da ima i zakonodavnu inicijativu. Učiteljstvu ne smiju se odredivati nikakve metode. To je stvar učiteljske autonomije. Zemaljsko i županijsko vijeće neka ima pravo birati školske nadzornike, a veći učiteljski zbor svoga školskog upravitelja. Birokratizam mora da iziđe iz škole, a tako i policajni duh iz školskoga nadzora. Sva školska uprava mora da služi narodnoj prosvjeti i narodnomu napretku, kao i škola. Nadzor mora da je moćan suradnik i pomoćnik škole, koji iz nje izlučuje, što se preživjelo, a unosi

u školu novi i napredni duh, kao i nove rezultate znanosti. Nadzor treba da bude pedagoški, liječnički, tehnički i administrativni. Pedagoški nadzornici treba da su najinteligentniji praktični učitelji, prvaci učiteljstva, slobodoumni i napredni duhovi, a protivnici birokratizma, klerikalizma, bez političkih tendencija, a slobodni od svakoga, pa i vladinoga pritiska. Nadzornik je zastupnik učiteljstva, branitelj njegove slobode u radu i pedagoške samostalnosti. Zato je nužno, da se vlada decentralizuje. No protivilo bi se ideji slobode, da se propisuje, kakvu naobrazbu (na pr. akademsku) da ima nadzornik. Ne treba pitati što je tko učio, nego što umije, što je stvorio i kakav je.

Da može škola vršiti svoju prosvjetnu zadaću, treba da je autonomna, a učitelj neovisan kao sudac. Što biti mora, bit će. Za to se bore češki, slovenski, njemački i drugi učitelji i učenjaci.

*

Škola traži da sva djeca isto uče i isto čine. To je do stanovite mjere i potrebno. Stanovitu kolikoću moraju sva djeca da uče i čine, ali ne ćemo da padne ono, koje to ne može. U slobodnoj školi ne postavlja se svim učenicima isti cilj. Učenik na pr. dobro napreduje u svim predmetima, ali račun mu ne ide u glavu. Iskustvo nas uči, da ima dobrih glava i bez matematike, koje na drugom polju izvrsno djeluju, i da čovjek ne mora da bude pravi matematičar, da uzmogne čovječanstvu odlično služiti. Zašto da se ruši učenik, koji je inače valjan i razuman, ali na pr. teško pamti godine i nema razumijevanja za povjesne pojave, ili nema dara za jezike? Zašto da se takvima zatvoraju vrata prosvjete, zašto da se izlažu na modernom Tajgetu, kad bi mogli na svom

području učiniti više dobra, nego mnogi odlikaš? Iskustvo nas uči, da su mnogi najbolji učenici u životu zadnji i obrnuto. Školska svjedodžba nije sigurno svjedočanstvo za budući život. Oni, koji su u školi bili prvi, nijesu poslije u životu gotovo nikad prvi. Veliki muževi, pače najvršniji ljudi, nijesu u školi obično sjedili na prvim mjestima, a rijetko i na boljim mjestima.

Množina nagomilana znanja nije obrazovanost. Zar je u tom opća obrazovanost, ako čovjek zna sve najmanje pritoke i potoke svih glavnih rijeka na svijetu? Djeca moraju mnogo toga da silom uče, što ništa ne znači ni za nutarnji ni za spoljašni život. Od tolikoga balasta treba mladež osloboditi, pa će biti u školi više slobode i radosti, a i koristi.

Van u slobodnu prirodu! Na slobodu! U vrtu i u polju neka djeca radeći uče i učeći rade. I tu obuka traži od učenika napora i ustrajnosti, ali se uči s veseljem. Učenja i rada ne će nikad biti bez truda i napora, a često ni bez teškoga truda. Bez napora i pregnuća ne može se ni jačati otporna snaga ni uzgojiti jak značaj. No trud ne isključuje radosti. Iz truda i borbe cvate radost u najčišćim i najsnažnijim bojama. Slobodan učitelj s veseljem radi i oduševljava se u radu, a tako zadahnjuje i svoju mladež veseljem za nauku i rad, pa ona hrabro obavlja i najteže poslove, a uživa kad ih savlada. Što više radosti i interesa u školskom radu i u igrama, to srećnija i slobodnija mladež, a tako i sposobnija za život. Iz slobodne škole izlaze karakteri, izlazi sunce narodne slobode.

Kako treba da učitelj postupa s mladeži i kako valja da se s njom druži, vidi se u mojoj knjizi „Druženje učitelja sa škol. mladeži“.

Vjera, crkva i škola.

Čovjek po svojoj prirodi čezne za nečim boljim i nada se boljemu. Kad ga iznevjeri sreća i nada na ovome svijetu, diže djetinjim pouzdanjem svoje oči prema nebu i očekuje odanle spasitelja i spasenje. Ona idejalna sila, kojom se čovjek diže u nebesa, zove se religija. Ona ponajprije znači spoznanje i osjećanje nepotpunosti i nesavršenstva života na zemlji. Religija je jaka i dobrostiva vodilja, koja čovjeka vodi na opasnim mjestima njegova života, pa ga prati u nepoznatu zemlju — u bolji svijet. Čovjek teži za blaženstvom, a stvara ga u svojoj fantaziji. **Vjera**, koja spasava čovjeka, ima oduševljenih sljedbenika, naročito među patnicima i slabima, koji se slabo uzdaju u se. Crkve su pune, osim kad je kakva parada, siromaka, starica, ostavljenih djevica, uopće najniže vrste ljudi, ne samo po položaju, nego i po inteligenciji. Naprotiv ljudi jake, herojske prirode uopće nemaju mnogo smisla za religiju, jer ne osjećaju potrebe tuđe pomoći, pa vole da rade i da se bore, nego da sanjare i izgledaju gotova dobra s nebesa. Tako piše L. Wahrmund i drugi, a to nas uči i iskustvo.

Lud. Feuerbach pače ide predaleko, pa veli: „Ein Gott ist nichts anderes als der in der Phantasie befriedigte Glückseligkeitstrieb des Menschen.“

Vjera je silna i jaka. Ona je čovječanstvu prešla u krv i kosti, i postala duševnim nagonom za samoodržanje njegovo. I znanost ima svoga Boga i svoju vjeru, a ta je najrazvijenija. Znanost nije protiv vjere. Bog umna čovjeka, svećenika znanosti, kud je i kamo uzvišeniji, nego Bog obična čovjeka. Bog umna čovjeka.

nije najprije stvorio čovjeka na svoju sliku i priliku, da ga poslije ostavi da postane životinjom; taj Bog nije čovjeka bacio iz raja u ponor grijeha. Taj Bog ne stvori savršena čovjeka, nego mu dade snage da se razvija, da se primiče savršenstvu svojom snagom i svojim trudom, a ne da izgleda sve od njega i da živi od milosti. Pa baš u tom je vrijednost života. Vjera je svakomu potrebna, samo nije svaka za svakoga. Što je čovjek na nižem stupnju kulture, to se zadovoljava primitivnijom vjerom, to mu je ona više u obredima, u ceremonijama, uopće u spoljašnosti; dok čovjeku umniku svega toga ne treba; njemu je vjera najčistija vjerska ideja. Uman čovjek ništa slijepo ne vjeruje. On ima uvjerenje i traži dokaze, a vjeruje onomu, koji to zaslužuje. Tko sili misaona čovjeka na sve ono, što je nužno, a i sveto u vjeri primitivna čovjeka, zaista je nečovječan; tko pak nudi najsavršeniju vjeru neuku čovjeku, ne zna što radi. Svakomu neka je svoje. Kako je nužna sloboda misli i savjesti, tako i sloboda vjere. Na to treba da se obzire i vjerski uzgoj u slobodnoj školi.

Religija je sastavni dio naše kulture. Ona je u svim epohama svjetske povjesti vladala duhovima, a ima vanrednih zasluga za moralni razvoj čovječji. Ona je od sitna zametka postala veliko cvatuće stablo, a razvija se uvijek, i svakomu pokoljenju donosi svoje plodove. Kao što se razvija znanost, umjetnost, politika i sav duševni i društveni život, tako se razvija i religija. Kad joj se to ne da, ona propada. Ne treba se bojati za vjeru, jer će vjere biti, dok bude i čovjeka. Slobodna škola radi o tom, da se obuka u vjeri prenese na drugo mjesto. Crkva neka se bavi tim poslom. Ako crkva hoće da svoju kulturnu misiju i dalje uspješno vrši, ona se

mora obazirati na duh vremena, na sav kulturni napredak i na potrebe naprednoga svijeta. Crkva je radi čovjeka, a ona hoće svom silom, da mu bude gospodar. Svijet je tako zaražen ropskim osjećajem i ropskim mislima, tako se je naučio na crkveni jaram i na slijepu poniznost, da ni ne pojmi, kako da crkva ne vlada ljudima. Crkva mora da se odluči, da na novom temelju gradi novu zgradu, pa da u njoj služi savremenim ljudskim potrebama, pa to bilo nešto drugačije, nego što su to činili crkveni oci prije toliko vijekova. Obuka u vjeri treba da se potpuno preuredi i preobrazi. Središte te obuke ne smije da bude katekizam, nego dijete. Katekizam treba otstraniti iz škole, a vjeroučitelj valja da u svoju obuku unese svoje srce. Reforma te obuke treba da je najprije pedagoško-psihološka, a ne da bude teološko-dogmatske vrste, t. j. da izlazi od djeteta, a ne od gradiva. Svećenik dr. Joh. Dietterle piše u svom djelu: „Die Reform des Religionsunterrichtes in der Volksschule“: Na stranu sa svakim intelektualističnim ili dogmatskim postupkom, na stranu sa opterećivanjem pamćenja građom, koja je djeci nerazumljiva, na stranu sa svakim verbalizmom i metodičkom šemom umjetne kateheze! Na stranu i s religijskom cenzurom, ispitom iz vjeronauka, radom za kaznu u vjerskoj obuci! Put za umjetničko stvaranje neka je slobodan, a metoda prodahnuta dobrostivošću, koja s pomoću fantazije pobuđuje religijsko mišljenje. — Memoriranje, mehanizovanje ubija duh i čuvstvo. Vjeroučitelj treba da uzgaja svojim primjerom, da djeluje na čuvstvo, a ne na razum, da svojom toplom ćudi vodi mladež Isusovim životom. Vjerska obuka nema se brinuti za spoljašnost i ispitivanje znanja, nego za nutrašnjost. U bibliji treba da se na-

pusti stara inspiraciona nauka i priče o čudesima. Kad se vjerska obuka reformira u tom duhu, odlanut će našoj mladeži, mjesto muka i dosade doći će radost i interes, a uzbuđivat će se lijepim načinom vjersko čuvstvo, što je najglavnije u toj obuci. Sve što je veliko u religiji, bijaše revolucionarno. Isus, Luther i svi veliki reformatori bili su revolucionarci. Tko usavršava religiju, taj ju spasava.

Fridrih Vilhelm III. izjavi se g. 1798.: „Ja sam štujem religiju, slijedim rado njezine prestave, koje usrećuju, i ne bih za mnogo vladao narodom, koji ne bi imao religije. Ali ja i znam, da je ona stvar srca, čuvstva i vlastitoga uvjerenja i da ostati mora, a da se ne smije metodičkim silovanjem sniziti do besmislenoga blebetanja, ako treba da se promiče krepost i poštenje. Razum i filozofija treba da su njezini nerazdruživi pratioci, onda će ona postojati sama o sebi, bez potrebe autoriteta, koji hoće da sebi prisvoji, budućim vijekovima nametne i propiše potomcima, što da misle u svako vrijeme."

Crkva, koja hoće pravu vjersku obuku, ne može da traži, da nadzire školu i da ju ima u svojim rukama, jer nije za to sposobna.

Klerikalizam radi svim silama i svim sredstvima, da nas podjarmi i odvede u ropski srednji vijek, pa da se nikad ne maknemo sa svoga mjesta. On je najveći neprijatelj modernoj znanosti. Ljudska je kultura toliko napredovala, da se moderni čovjek ne da više u ropstvo srednjega vijeka, nego hoće da je slobodan i da ide naprijed. Škola pak ne može i ne smije da bude protiv znanosti, nego hoće da stoji na znanstvenom temelju. Jedino tako može da škola služi evoluciji ljudske kulture.

Stoga treba da se škola oslobodi od svakoga utjecaja crkve. Crkva i škola jesu uistinu dva protivna pola. Pitanje slobodne škole je pitanje čovječanstva, a čovječanstvo je jače od svih sekta. Kad se ljudstvo oslobodilo sredovječnoga ropstva, ono će osloboditi i školu.

Kad bi klerikalcima uistinu bilo do vjere, oni bi sami tražili, da se vjerska obuka posve odijeli od školske obuke. To bi zaista bilo u interesu vjere i škole, a tako i biva u slobodnoj Americi, gdje je škola posve svjetska. Tamo se vjerski uzgoj obavlja u nedjeljnim školama. Neke su sjeveroameričke države zavele vjersku obuku osim one u nedjeljnim školama, ali i ta se vrši samo u praznicama i posve odijeljeno od škole. Zajedničke vjerske vježbe sastoje se u čitanju biblije i molitvama: ali se nitko ne sili da posjećuje nedjeljne škole ili vjerske vježbe. Roditelji odlučuju, hoće li im dijete polaziti vjerske vježbe ili ne. Njihove vjere nitko ne kontrolira, i nitko nikoga ne sili, da vjeruje ili ne vjeruje. Vjera je ondje posve privatna stvar, pa zato nema klerikalizma. Amerikani su pristaše vjere, ali nijesu pristaše, a još manje podanici crkve. U američkim nedjeljnim školama uzgajaju se djeca kako mi želimo: u čistom kršćanskom duhu. Moral, ljudska solidarnost, snošljivost i čovječnost jest jezgra toga uzgoja. O jednostranom, konfesionalnom i dogmatskom uzgoju nema tu mjesta. Takav bi uzgoj odbijao mladež iz škole. Baš vjerska sloboda sili svećenstvo, da ostane vjerno čistomu kršćanskom duhu. Samo slobodni, dobrovoljni vjerski odgoj, koji se osniva na uvjerenju i nutarnjoj potrebi, na čuvstvu, utječe na mladež kako valja. To je sasvim drugačiji vjerski uzgoj, nego je onaj naših zagrižljivih klerikalaca, koji nam svojim nespretnim i silovitim načinom gone mladež iz vjere.

Tko hoće da uzgaja u mladeži vjersko čuvstvo, mora da mu je vjera živa, da je pun vjerskoga oduševljenja, kako su to bili apostoli i proroci. Ne suhom obukom i kojekakvim dokazivanjem, ne grdnjama i kaznama, nego iskrenim i dubokim vjerskim čuvstvom uzbuđuje se vjersko čuvstvo i osvaja se mladež U koga nema toga, on treba sile, kojom dakako ne uzgaja vjerski, nego sili mladež na licemjerstvo. Kako se silom Bog ne moli, tako se silom ni vjerski ne uzgaja.

Crkva hoće svom silom da ima historijsko pravo na školu, paće kaže da je ona mati škole. Istina je, da je crkva osnovala prve škole, istina je da nekadašnji samostani imadu svojih zasluga za kulturu, ali i Grci imadu velikih kulturnih zasluga, a ipak nikomu ne dolazi na pamet da traži, da se vratimo u državno ropstvo starih Grka ili da dopustimo, da nam današnji Grci propisuju kako da živimo. Grci su svoju kulturnu misiju već davno ovršili, a nju je djelomice zamijenio katolicizam, pa je i njegovo doba već prošlo. Na njegovu su mjestu danas drugi kulturni faktori, a postali su općim kulturnim razvojem. Oni su bolji od svih svojih prethodnika, a po tom stekoše i svoje pravo. Pravo prelazi od dobrih na bolje. Svako bolje neprijatelj je dobru. A tko se ne može da prilagodi napretku vremena, gubi i pravo na život. To je prirodni zakon. Ali škole, što ih je bila osnovala crkva, nijesu imale druge zadaće, nego da naobražavaju buduće crkvene službenike, a uz to i mladež najviših krugova. Nigdje pak gotovo nije crkva osnivala pučkih škola za sve narodne slojeve. Crkva je vijekove žela na školskom polju, a da nije sijala. Danas hoće onaj da žanje, koji ore i sije.

Kad je g. 1901. njemački prijestolonasljednik slušao predavanje na sveučilištu u Bonu, klerikalci su se digli protiv toga. „Germania“ je pisala: „Ako je istina, da je prijašnji gim. profesor, a sadašnji profesor povjesti u Bonu Oskar Jäger izabran, da drži njemačkomu prijestolonasljedniku predavanje iz povjesti, to se mora taj izbor duboko žaliti. On može da bude sudbonosan za buduće duševno obrazovanje prijestolonasljednika“ . . . „Pa takov duh da se baštiniku pruske krune ucijepi? Mislim da je dužnost opozoriti na tu opasnost. Nama katolicima, kako u vlastitom interesu, tako iz ljubavi domovine, ne može da bude ravnodušno, kakvi će se nazori o religiji, zadaći škole i t. d. ucijepiti našemu budućemu vladaru. Nama je sveta dužnost da u javnosti upozorimo na te stvari, da sav svijet znade, kakvim je utjecajima podvržen prijestolonasljednik“. Klerikalci hoće da imadu i vlast nad obrazovanjem istoga prijestolonasljednika. Klerikalci bi htjeli, da se svaki vladar uzgoji, da kaže kao Ljudevit IX. Pobožni: „Kad bih se ja mogao razdvojiti, dao bih jednu polovicu Dominikancima, a drugu Franjevcima“.

Jezuita Wernz piše u svom djelu, što ga odobri papa: „Katolička crkva može iz vlastitoga od Boga danoga prava ne samo religijsku obuku i religijski uzgoj katoličkoj mladeži u svim školama, bile one javne ili privatne, s pravom od države neodvisnom pravnom silom sama voditi, nego i traži, da joj je literarna i građanska obuka toliko podvržena, koliko je potrebno za sigurnost za religijski uzgoj katoličke mladeži“. — „Kad mi očitujemo, da je katoličkoj crkvi i literarna i građanska obuka katoličke mladeži podređena, to hoćemo da tim izrazimo, da se ta crkvena sila proteže na sve profane discipline i na njihove učitelje i učevne knjige, da od

te sile nijesu izuzeta ni sveučilišta, i da je ta sila utemeljena na najvišim načelima za pravi odnos vjere i razuma".

Crkva hoće da zaokupi svega čovjeka, svu njegovu volju, sav njegov intelektualni i ostali život, doduše ne toliko svojom naukom, koliko svojim oblicima kulta, koji sav ljudski život obuhvaćaju. O tom ona radi, da dobije svega čovjeka u svoje šake i u svoju svrhu. Bez vlasti nad školom to dakako ne ide. Ali baš tim izaziva školu i moderni svijet na boj, pa što bude to izazivanje veće i žešće, to prije ćemo pobijediti. U sjevernim germanskim čisto protestantskim zemljama stoji svećenstvo u sredini škole, pa će se teško potisnuti sa svoga položaja, i to toliko teže, koliko ono više usvaja tečevine moderne kulture. No takva crkva nije ni opasna, jer ne zadržava ljudske kulture. Ali bilo kako mu drago, škola je punoljetna, pa ne će i ne može da trpi crkvene vlasti nad sobom. Škola svoje brani, a u tuđe ne dira.

Škola treba da je u svom nutarnjem životu i radu slobodna, neovisna i od političkih tendencija, kao i staleških i razrednih interesa. Ona treba da radi, bez obzira na stranačke interese, za najvišu obrazovanost svoga naroda, kao i za njegovu praktičnu potrebu, za slobodu i moć njegovu.

Školsko je nebo tmurno. Ima crnih oblačina, koje prete olujom. Nigdje sunca. Oluja mogla bi tu i tamo školi naškoditi i baciti ju u nazadak, ali tako ju oboriti i razoriti, da bi crkva njezine temelje orala i sijala sjeme srednjovječnoga ropstva, ne će nikada. Škola je danas politicum, a nikad ne će biti trajni i opći ecclesiasticum.

Dječja sloboda.

Negda je bila škola mučilište i prava pokora za djecu. Djeca gotovo nijesu imala nikakve slobode. Nije čudo. Onda je vladao ropski duh. Učitelji su bili odgojeni u ropstvu, a rob može uzgajati samo ropski i uzgojiti roba. Oslobodila se i preporodila znanost i umjetnost, a ljudsko društvo satrlo ropske lance i razvilo zastavu slobode, bratstva i jednakosti. Traci slobode doprli su napokon i u školu, a stara mučila izagnana su iz škole. Danas se traži sloboda škole, učiteljstva i školske mladeži. Neki učitelji, ljudi previše sentimentalni i neurastenični, traže za djecu previše slobode. Oni gledaju dijete samo na božjem prijestolu, a od odraslih traže, da mu neprestance donose zlato, tamnjan i mirtu. Ti u svojoj bolesti zabludiše i odoše predaleko.

Zaista bilo bi lijepo, da svi ljudi čine sve, što treba, bez svakoga prisiljavanja, dakle u podpunoj slobodi. Pitajte, kako bi to bilo bez prisiljavanja, finu i obrazovanu glavu, anarhistu kneza Krapotkina ili kojega uzgojnog anarhistu, pa ćete čuti djetinji odgovor.

Tko je kao dijete redovito trošio svu svoju snagu, tko je odviše teglio, nije najbolje pripravljen za životnu borbu i trku. Tko uvijek rabota, slabo zna za slobodu. „Najjači je onaj čovjek, čije se srce u mladosti potpuno naužilo radosti i hrabrosti života. Srećno djetinjstvo je neizcrpiv rezervoar, jest kapital, koji daje kamate do smrti, i koji se sjećanjem povećava danomice. Ako vjera u vrijednost naše egzistencije nema korijenja u zemlji djetinjstva, onda ne tjera uopće više jakoga korijenja. Radost života i životna hrabrost može se i na školskoj klupi u veselu radu steći, ali samo

onda, kad se rad na školskoj klupi zamjenjuje obilnom igrom i obilnom slobodom. Ali otkale igra i sloboda, ako škola domaću marljivost djece toliko okiva, koliko u današnje doba? Gotovo je postalo pravilom, da škola polovicu svoga rada prenosi na kuću, pače nije rijetko da polovicu tovari na roditelje i na kućne učitelje. Da se dijete u našim srednjim školama održi bez roditelja ili bez pomoći kućnoga učitelja, to je ponajviše isključeno. Svakoj želji za slobodnim radom, za igrom, za šetnjom protivi se grmljavina školskih radnja. Dijete uči, dok ne pođe u krevet, a još mu pomažu roditelji, ako su zato sposobni". To je ropstvo, koje silno tišti dijete i koje bi ono htjelo da sbaci sa svoje duše. Pa kad tako izmoren i satrven stvor uza sve muke i patnje još i propane iz kojega predmeta, onda nije čudo, ako sebi život uzme. U mnogim školama, osobito u srednjim, ne rade neki učitelji drugo, nego zadaju djeci „odavde — dovde", a učenici to olovkom podvuku. Kod kuće bubaju i bubaju, da im sve glava puca, sagibaju se nad knjigom od zore do kasno doba noći, u snu se plaše, viču i skaču s postelje, a sjutradan će ih učitelj proglasiti lijenštinama i dati im drugi red. Nije li to gore od staroga kmetstva i ropstva?! Tako se u mladeži ubija tjelesna i duševna energija, pa mjesto da bude hrabra i sposobna za životnu borbu, za borbu protiv ropstva i tiranije, ona je nervozna, plaha, slaba i ravnodušna. Tako za premnoge roditelje nema veće nevolje i pokore, nego su srednje škole.

U slobodno vrijeme neka se dijete bavi poslovima prema svojim ličnim i individualnim sklonostima i darovima. Slobodan rad donosi dvostruko, pače trostruko više blagoslova od prisilnoga.

Djeca moraju mnogo toga da silom uče, što ništa ne vrijedi za unutrašnji život. Mnogo toga, što moraju da bubaju, je za spoljašnji, zvanični, gospodarski i materijalni život bez ikakve vrijednosti. Od tolikoga balasta treba mladež osloboditi, pa će biti više slobode i radosti, a i koristi.

Dijete nauči prvih šest godina vanredno mnogo, više nego može da nauči u školi. Nauči svoj jezik, a prema prilikama može da nauči i više jezika, steče mnogo pojmova i t. d. Zašto uči dijete sve te stvari lako u slobodi i radosti, dok u školi — zaista ne uvijek — ali ipak prečesto, uči silom i nerado? Pitajmo se najprije, kako dijete uči prije nego pođe u školu. „U školskim knjigama ima pjesmica, koja doduše nema poetičnoga čara, ali ima dobru pedagošku pouku. Ona kaže, što životinje uče, naime da patke uče plivati, šišmiši prhati, golubovi letjeti i t. d., a na koncu svakoga stiha kaže se, da stari pokazuju kako se to čini, da mladi marljivo paze, a onda to sami čine. Životinje se dakle ne uče s pomoću predavanja i katehetičkih pitanja i odgovora, ne uče logičkim razgovorom, nego intuitivno t. j. neposredno gledanjem i — što je osobito znamenito — podražavanjem ili nasljedovanjem, dakle činom. Kako uče životinje, tako uči i dijete šumarevo i lovčevo raspoznavati kopca i sokola u letu, da i ne zna njihovih razlika nabrojiti; kako životinja, tako uči i seljački sin da razlikuje zob, ječam, raž i pšenicu, ma da i nije o tom nigda bio teorijski obučavan. I dijete, prije nego pođe u školu, uči uopće tako, da gleda, pa onda čini, kako drugi čine. Dijete nauči bez svake obuke, da peć grije, da toplina dolazi od vatre, da vatra postaje, kad se zapali drvo ili ugljen, pa da se uz to stvara dim i plamen, da vatra treba propuha; ono uči to i sto tisuća drugih stvari, ma da se nije

nitko s njim napose bavio, i uči sve s veseljem, te hoće da to odmah čini, kako samo može. No ne misli se dakako, da čovjek ne uči drugo i drugačije nego životinja, i da dijete u školi ne treba nikakva drugoga učitelja nego stvari. Čovjek treba da misli i mora da se vodi k mišljenju i u mišljenju, ali to mišljenje bude vanredno jače, jasnije i radosnije, ako se u prvim školskim godinama manje uči iz knjige, a više gleda i radi.

Poznato je, da obuka treba da bude zorna, a to nije uvijek. Gdje nema zornosti, nema ni jasnoće, a gdje nema jasnoće, tamo nema ni radosti ni dušcvne slobode. Što djeca vide, neka to i čine. Njemačka poslovica kaže: „Probieren geht über studieren".

U prirodu! U slobodnu prirodu, gdje se djeca osjećaju slobodna! To je sva tajna pedagoške obnove. Livada, dvorište, šuma, planina, njiva, rijeka i potok, obuhvaća gotovo sve, što čovjek može da uči, znade i treba. Naša djeca bez izuzetka treba da se bave obrađivanjem zemlje, poljodjelstvom, ne zato, da sva postanu ratari — mnoga nemaju za to ni dara — nego zato, što zemljoradnja obuhvaća gotovo sav krug čovječjega znanja i umjenja, i što se to znanje i umjenje uči radom. I takva obuka traži od učenika napora i ustrajnosti; sve ne može „da se uči igrajući", kako to hoće i misle uzgojni anarhiste i filantropski sanjarski duhovi. Učenja i usavršivanja ne će nigda biti bez truda, a često ni bez teškoga truda. A da trud naše djece bude veseo, treba da učitelj sam s djecom veselo radi i da ih zadahne veseljem za rad, pa da ne rade od sile kao puki nadničari ili robovi. Najteži posao može da se radi s veseljem. Dječji rad ne smije da bude proklestvo, nego radost i blagoslov. Bez teškoga rada i volje za teški rad ne jača se čovjek niti se uzgaja u hrabrosti.

No učenik radeći ne smije da iscrpe sve svoje sile, jer tako rad gubi značaj slobode, a učenik se odbija od rada. Budućnost našega uzgoja jest ponajviše vani, u slobodnoj prirodi, u gledanju, promatranju, prosuđivanju i u radu. Takvih škola ima već danas u Češkoj i Njemačkoj.

Sloboda učenika nije u tom, da on radi što hoće i koliko hoće, nego da radi sve s veseljem, s interesom, da poteškoće hrabro savladava, a to ovisi mnogo o učitelju, koji treba da je umjetnik. Mladeži se mora dati prilika, da svoje sile troši do prave mjere, ali da ih i skuplja, a skupljene sile ne smiju se siliti na mirovanje.

Nije čovječja svrha da uvijek tegli kao rob, da se ne odmara i ne zabavlja. Čovjeku treba i veselih časova, treba mu igre i zabave, on treba da se razbistri i da uživa plemenite užitke u umjetnosti, u ljepoti prirode, pjesme, glazbe i t. d.

U pedagoškoj književnosti ima mlada skupina, a sam ju F. Paulsen zove anarhističnom, koja hoće da se djeci dade tolika sloboda, da ona rade gotovo što hoće. Kad bi djeca bila u tolikoj mjeri sposobna za potpunu slobodu, ne bi ih trebalo ni uzgajati. Kad su djeca takva, kakva jesu, morat će se i siliti, da postanu ljudi. Najslobodnija škola, ako hoće da vrši s uspjehom svoju zadaću, ne smije da izluči svako prisiljavanje, svaki čvrsti spoljašnji red i svaki dužni rad. Sama obuka nije dostatna. Pusti djetetu na volju, pa te ne će ni slušati ni štovati. Dijete nije ni za što zahvalno, koliko čvrstoj ruci, koja ga vodi, da postane gospodarom svojih klimavih sklonosti i nagona, da ojača sebi volju i razvije se do osobnosti. Dobar režim je ono, bez česa mladić najmanje može da bude. On se ugodno osjeća,

kad zna, da je u dobrim rukama. Dobar režim dakako nije onaj tvrdi, bezobzirni i pedantski, a još manje onaj čangrizavi i srditi režim, nego režim, koji vodi učenika snagom i čvrstom voljom do cilja, komu napokon on sam hoće da se približi. Onaj pedagoški anarhizam nije ništa drugo, nego odraz protiv prenapeta birokratizma, a sam je nezdrav i prenapet.»

Ona stara sabljaška disciplina, kojoj je nada sve „Ruhe und Gehorsam", i koja traži od djece da sjede po više sati kao da su od mramora, a šute, da se i muha čuje, pravo je zločinstvo, jer se tako ubija ne samo dječje zdravlje, nego i životna enержija, a po tom i čuvstvo hrabrosti.

Mlad i krepak čovjek, a osobito zdravo dijete, osjeća živo svoju životnu snagu. Ta se snaga ili eneržija brzo gomila, i što je veća, to se i više osjeća i to više teži da se troši, a to biva radom, kretanjem — nemirom. Kretanje jest život, a mir je smrt. Skupljena eneržija ili snaga mora se trošiti. To je prirodni zakon, potreban za život. Tko ga silom guši, nesamo da griješi protiv prirode, nego i protiv slobode dječje. Takav je čovjek pravi tiran.

Odgojeni smo u ropstvu, čim se rodimo, sapinju nas u povoje, cijeloga smo života sapeti, svoje ropstvo ističemo mnogim znakovima ropstva, a kad umremo, sklope nam ruke, što je opet znak najniže pokornosti i ropstva. Koje onda čudo, da su „Ruhe und Gehorsam" i prve građanske kreposti. Kako su nas disciplinovali, tako hoćemo i mi da disciplinujemo svoju djecu, a tako hoće starješine da disciplinuju narod. Na stranu dakle policajna pedagogija!

Svaki pojav i svaki događaj ima svoj uzrok, a to je sila. Dijete je organizam, je stroj, a gone ga životne

sile. Životne sile jesu fizičke, materijalne, a pojav njihova djelovanja jest gibanje, kretanje, igra, rad. Dječje je tijelo neki automat, koji ne može da miruje. Taj različni nemir ne ovisi o dječijoj volji. Dječje je doba ponajviše doba mehaničkoga, životnoga gibanja, a ne pita za razloge.

Dječji nemir ili živahnost nije nikakav grijeh, nikakvo moralno zlo, nego prirodna potreba, s kojom treba računati. Životne sile u djetetu uvijek djeluju, a najbolje se razvijaju i jačaju, ako im ne smetamo i ako im dajemo priliku da rade. Dijete osjeća svoju tjelesnu silu, a što mu više prečimo da se giba, to se više protivimo tomu osjećaju i to više škodimo životnim silama, biva životu. Značaj tjelesnih sila nije statičan nego dinamičan.

Djeci treba dati i u školi dovoljno prilike, da udovoljavaju svomu životnomu čuvstvu i nagonu, pa da se dovoljno kreću, da se igraju, gimnasticiraju, da pjevaju i glasno govore. Dakako da tu treba paziti i na pristojnost.

Dijete, koje se dosta kreće, koje tjelesno radi, koje živo i veselo sprovodi svoju mladost, postane obično srčano i plemenit značaj. Od slaba, tiha i mirna djeteta ne može biti ni valjan radnik, a kamoli borac. Bez snage i njezina osjećaja nema junaka. U slobodi rastu junaci. Boraca imamo najmanje, a najviše ih trebamo.

Tko će osloboditi školu?

Klerikalci zalijeću se često na sveučilište, navaljuju na ovoga ili onoga slobodoumnoga profesora, pače i na teologa, denunciraju profesore srednjih škola, ali ni na

koga ne navaljuju toliko i tolikom žestinom, koliko na narodnu ili pučku školu. Profesori na sveučilištu, osobito oni, koji se bore za školu, jesu učenjaci, stoje na jakom i visokom položaju, imadu kud i kamo veći ugled nego sva mala i velika djeca srednjega vijeka, pa je teško s njima lomiti koplje. Ti profesori jesu ljudi svjetskoga glasa, u koje sav prosvjetljeni svijet upire oči, a taj svijet nije slijep. Osim toga vlada među sveučilišnom mladeži tako slobodouman duh, da ga više ni crna ruka ugušiti ne će. Pučki učitelj je naprotiv na teškom položaju, u svemu je skučen i potlačen, a bije ga svakojaka potreba. Kad digne glavu, bije ga u obraz i srce klerikalizam i birokratizam. Što je koji učitelj slobodoumniji i napredniji, to ga više progone. A najniži puk uopće nije još toliko svijestan i prosvjetljen, da bi shvatio učitelja borca. Sreća je, što je narodni prosvjetitelj tako zilav, tako ratoboran, tako svijestan, tako idejalan i uz to toliko praktičan, i što ga ima toliko. Velika je sreća i to, što slavensko učiteljstvo ima za tu borbu tako umnih i neustrašivih vođa. To su krasni talenti i jaki karakteri. To su zvijezde, koje slavensko učiteljstvo rado slijedi. Narodni prosvjetitelj je crv, koji toči i pomalo rastače ogromno stablo klerikalizma, koje će se ipak jednom srušiti, kad ojača bura prosvjete i slobode. Klerikalizam bori se toliko o vlast nad puč. školom, jer je ta škola najznamenitiji faktor narodne prosvjete i jer onaj ima budućnost, koji ima u rukama tu školu. Klerikalizam ne tovi i ne poji inteligencija, nego široki slojevi ljudstva.

Država je dužna da se brine za oslobođenje škole od crkve, ali od nje se ne možemo mnogo nadati. Država je u praksi vlada, dakle uprava i zakonodavstvo, a hoće joj se policajne škole. Država ne da, da se slo-

bodno njeguje narodna kultura. Nužno je da se škola oslobodi po načelu: od heteronomije k autonomiji. Državni centralizam i birokratizam škodi razvoju škole, preči razvoj narodne individualnosti i slobodnomu kulturnom natjecanju naroda. Vlade su konzervativne, najviši njezini članovi jesu ponajviše aristokrati ili barem aristokratskim duhom zadahnuti ljudi, a ti se slažu s crkvom i žive s njom u miru. Ničemu se nemamo nadati od one vlade, koja se opire narodnim težnjama, narodnoj slobodi i napretku. Takva je vlada najbolji saveznik klerikalizma i reakcionarstva. Drugo je demokratska vlada, vlada koja je izraz narodne volje i zastupnik najviše kulture. Država morala bi se starati, da daje školi toliko sredstava i slobode, da bi mogla vršiti svoju prosvjetnu zadaću. Među najvišim društvenim i nižim slojevima ima opreka i borba. Viši hoće da vladaju i gospoduju nad nižima, da ih izrabljivaju, a niži se tomu otimaju i bore se za slobodu, koje im vlastodršci ne dadu, jer bi tako izgubili svoje gospodstvo i izvor svojih prihoda. Kako klerikalci, tako i najviši društveni slojevi, odnosno vlade, hoće da imadu škole u svojoj premoći, da im one služe u njihove, a protunarodne svrhe i da im narod uzgajaju za njihovu korist. Bečki načelnik Lueger reče na katoličkom sastanku: „Ne mirujmo prije, dok ne osvojimo univerze"!

Hrvatsko učiteljstvo shvaća svoju kulturnu misiju. Ono živo sudjeluje i izvan škole na svim kulturnim poljima. Baš radi toga je opasno vjerskomu, kapitalističkomu i svakomu nasilju. Hrv. učiteljstvo je na strani naroda, pa zato ga baš toliko pristiskuju i gnjave. Jedan od hrvatskih banova reče u društvu aristokracije, višega svećenstva i kapitalista, da učiteljstvu treba jasle visoko objesiti. Zato je napokon učiteljstvu snižena i onako malena plaća. Khuen reče, da je učiteljstvo bolje, što ima manju plaću. Kršnjavi je htio da gradi škole od

papira, a mislio o tom, kako da se na mjesto učitelja namjeste seljaci, koji znadu čitati i pisati. Ne samo u nas, nego i u najprosvjetljenijim državama rade junkeri, gromovnici, silnici i kapitaliste, da se učitelju snizi ne samo plaća, nego i obrazovanje, a dakako i duševna sloboda. Što se u toj stvari pisalo o učiteljstvu samo u Njemačkoj, to je prava grozota! Evo samo nekoliko primjera: Grof Valentin Pfeil reče: „Među učiteljstvom uvriježio se užasan korov. Ono je naduveno kao žaba, pa se mora, jer s drzovite oholije ne trpi crkve nad sobom, iz službe potjerati, da izgubi cipele, i moralo bi se kao obješenjak bičem istjerati iz zemlje." Plemeniti Thadden-Triglaff reče: „Neka se ne dopušta, da učenici seminara (učiteljski pripravnici) stanuju pojedince u gradu, nego neka se smjeste zajedno u uzgojnom zavodu i neka se ondje drže oštrim zaptom i tankom hranom u dobrom redu. Seminaristima treba dati posebno odijelo poput livreja. Neka mladi ljudi obavljaju na prostom surov posao, gdje je moguće na takvim mjestima, gdje šeće lijepi svijet. Uz ovaj časni rad treba ih učiti na pravi način kako da se sagibaju. Bilo bi također lijepo, da prikladan oficir svakoga tjedna nekoliko sati temeljito „muštra" seminariste i uči ih vojničkoj pokornosti." Tajni vladin savjetnik dr. Schneider veli: „Cilj učiteljske obrazovanosti ne prelazi bitno preko mjere onoga znanja, što se može da steče u dobroj višerazrednoj pučkoj školi." Frhr. von Schorlemer-Alst uzdiše ovako za starim učiteljima: „Mi trpimo od zla, što smo — osobito na selu — izgubili stare, dobre, jednostavne učitelje. Čovjeka, koji je bio sa svojom skroz čednom egzistencijom zadovoljan, koji nije poznao veće i ljepše zadaće, nego je obučavanje djece, i koji je to smatrao svojom životnom zadaćom, toga čovjeka nema više." Frhr. v. Oettinger ustvrdi: „Pred školskim prostorijama imadu konji prednost." Frhr. v. Hammerstein: „Djeca neka uče čitati, pisati i računati, za druge stvari ne vidim potrebe." Frhr. v. Gamp: „Preporučam da se polazak škole skrati za jednu godinu. Tako bi se poljodjelstvu pribavilo mnoštvo mladenačkih radnika." Grof Ballestrem: „Prijedlog, da se polazak škole skrati, nalazim prikladnim. Nije nikakva pogrješka, ako se mladi ljudi uvode zarana u zdrav privredni život." Grof Fel. Loë: „Ima se tražiti pravo za svećenika, da li se učenik od 11, 12 ili tek od 14 godina može otpustiti." Takvih natražnjačkih izjava donio je berlinski list „Vorwärts" mjeseca svibnja 1908. svu silu u više brojeva. Treba imati na umu, da su ta visoka gospoda ujedno i narodni zastupnici. Svuda su oni jednaki, svuda rade o tom da se snizi obrazovanost i da se učitelj u svemu što više pritisne i ponizi. Čemu se dakle možemo nadati od takvih ljudi?!

Malo je tko od onih, koji upravljaju školom, više sklon školi i njezinoj slobodi, nego vladi. Vlada obično bira sebi između učiteljstva za nadzornike i više školske organe onakve ljude, koji nijesu ni voljni ni sposobni da se bore za slobodu škole i učiteljstva, nego vazda pripravni da pritisnu školu i učitelja. Što je koji od njih više proniknut policajnim duhom i što je veći tlačitelj slobodoumnih učitelja, to se više promiče i odlikuje, ali uz to može da bude najveći ignorant. Čemu se onda ima nadati učiteljstvo i škola od takvih birokrata i učiteljskih odmetnika?

Da država oslobodi školu od crkve, to, kako sada stvari stoje, ne bi je dala iz svojih šaka nikomu, a najmanje učiteljstvu i njegovim stručnjacima.

A koliko se možemo uzdati u političke općine? Toliko, koliko i od vlade, jer one stoje pod teškim

utjecajem njezinim, pa se njihova politika slaže. Ljudi u općinskoj upravi nemaju uopće ni smisla ni snage da se opiru vladi i bore za napredne ideje, a obično teško čine za školu i ono, što moraju. Malo ima gradskih općina, u kojima ima naprednoga duševnog života.

Školu, učiteljstvo i školsku mladež oslobodit će oni, koji su školu podigli svojim radom, svojim žrtvama i svojim zanosom; koji se sa školom dižu i padaju; koji su duša škole: a to je učiteljstvo i narodni slojevi, koji svoju djecu šalju u školu. Niko ne osjeća toga ropstva toliko, koliko učiteljstvo, pa onda školska mladež, a po njoj i roditelji. Taj prirodni trojni savez satrt će hidri glavu.

Učiteljstvo je prvo dužno i pozvano, da se vrsta u bojne redove. Ono najviše trpi i najviše osjeća interes i potrebu toga boja. Učiteljstvu pridružuju se sami sobom slobodoumni sveučilišni profesori, pedagozi i slobodni mislioci. Najznamenitiji borac za slobodnu školu je međunarodna federacija „Slobodna Misao“. Na svjetovnom kongresu „Slobodne Misli“ g. 1907. u Pragu mnogo se raspravljalo o slobodnoj školi. O slobodnoj školi govorili su Josip Černý, sa stanovišta kulturnoga programa češkoga učiteljstva; Eugene Hins, urednik „La Pensée“ u Bruselu, o školi i crkvi; Gustav Tschirn, delegat iz Vratislave, naglašuje kako je problem slobodne škole aktuelno pitanje i t. d. Na slavenskom učiteljskom kongresu u Pragu g. 1908. raspravljalo se jednodušno i s velikim interesom o slobodnoj školi. Bilo nas je oko 8000. Koliko li je to apostola slobodne škole! U nas ima vanredno krasan i radostan pojav, a to je „Hrvatski Đak“, glasilo hrv. naprednog đaštva. Cvijet naše omladine bori se u tom listu za slobodu škole i školske mladeži, kao i za sve ostale sloboštine, ali tako odlučno, muški,

umno i trijezno, da je to prava divota. Zdravo i zlatno sjeme, što ga sije to đaštvo u našem narodu, urodit će bogatim plodom. Radujemo se, što će naša nova generacija biti bolja od nas.

Učiteljstvo mora da nastoji svim silama, da misao o slobodnoj školi raširi u sve slojeve našega društva, i u takozvanu narodnu masu. Među nama učiteljima i učiteljicama vlada i onako demokratski duh, a taj duh treba da širimo svuda i svagda, jer bez demokratizma ne može biti naše slobode.

Naš vrlo dobar suborac je naše radništvo, naši socijalni demokrati. Oni su dobro organizovani i spremni na svaku plemenitu borbu, a naročito protiv klerikalizma. Naši socijalni demokrati su slobodoumni i napredni ljudi. Samo treba, da se naše učiteljstvo s njima tješnje ujedini i sprijatelji.

Naše učiteljstvo mora da se bori o tom, da što više slobodoumnih i odlučnih učitelja dođe u sabor. Sabor je borilište, gdje se stvaraju zakoni i šire napredne ideje među zastupnike i u široki svijet. Ako ćemo mirovati i čekati, dok nam bogovi daruju slobodnu školu, nikad je dočekati ne ćemo. Slobodna škola, kao i sloboda narodna ne donosi se nikomu na tanjuru, nego se mora izvojevati i uzeti. Iz naše vlastite snage, iz našega truda i rada, iz našega umnoga i moralnoga usavršivanja nići će malo po malo naša sloboda.

Ali boj za slobodu škole i učiteljstva bije se i u školi. Što se u školi više budi i oštri duh, što se više rasplamćuje čuvstvo slobode i što se mladež više osvaja za slobodu škole i za svaku slobodu, to će danas sutra više i žešće vojevati s nama pod istom zastavom. Borba za slobodnu školu je plod društvenoga razvoja. Što će se društvo bolje razvijati, to će prije doći do slobodne

škole. Što biti mora, bit će. Klerikalci hoće da mladež školom i svojim kongregacijama premame i duševno kastriraju za svoje niske svrhe i donekle uspijevaju, ali lakše je nama mladež predobiti za slobodu i za sve ostalo, što je čovjeku milo i sveto, jer je mladeži po njezinoj prirodi najmiliji život i idejalniji polet, a najodvratnije preziranje života i svako ropstvo. Nema te sile više, koja bi nas nadjačala.

Svuda, gdjegod je prilika, može učitelj da uzgaja ljude za tu ideju, a to tim lakše, jer oslobađanje škole od crkve nije pitanje samo pedagoga i učiteljstva, nego je to opće kulturno i narodno pitanje.

Prva je dužnost i briga učiteljstva, da u narodu podjaruje vatru za slobodu škole. Ta borba je krasna, divna! Istina je: dok se ova vatra razgori, mi ćemo se naužiti dima, ali znajmo, da će ona ipak i grijati i svijetliti, ako ne nama, to našim potomcima. No tješi nas i hrabri, što se u današnje doba više napreduje u deset godina, nego nekoć u sto i više godina.

Vrijednost ima na zemlji ono, što služi ljudskim interesima, što udovoljava bilo kojim načinom ljudskim potrebama. A ona sila, koja čovjeka u njegovoj nutarnjosti nagoni, da udovoljava svojim potrebama, zove se nagon. Među čovječjim nagonima ima nagon spoznanja, nagon koji teži za istinom. Taj je nagon za napredak ljudske kulture vanredno znamenit. Čovjek dakle teži za istinom, a kad ju nađe, hoće da se njom i posluži. Da je ideja slobodne škole vanredno mnogo vrijedna, spoznao je ljudski duh, pa će ona i pobijediti. Za velike vrednote bori se čovjek po svom neodoljivom nagonu na život i smrt.

U čovjeka ima još jači nagon od ovoga, a to je finiji oblik životnoga nagona, nagona za samoodržanje, a zove se obično sreća. Taj nagon nagoni čovjeka, da udovolji svojoj želji, pa da bude sretan i zadovoljan. Ogromna većina ljudskoga društva nije zadovoljna sa svojim stanjem, i ne može da bude. Ona spoznaje sve više koliko je dobro slobodna škola, a koliko zlo, kad ona robuje klerikalizmu, birokratizmu i imperijalizmu; ona teži za svojom srećom, kojoj puteve utire slobodna škola, koja hoće da služi svima jednako, koja hoće da služi čovjeku. U interesu je čovjeka sloboda škole, sloboda učiteljstva i sloboda mladeži, pa će do te slobode svakako doći. O tom nema sumnje.

Onaj mali dio ljudskoga društva, onaj najviši, koji gospoduje i vlada, komu je lijepo i dobro, dakako ne voli to spoznanje istine o slobodnoj školi, jer mu ta istina škodi i potkopava mu sreću, ona ga goni gorućim mačem iz njegova blaženstva. Stoga se klerikalci i njihovi ortaci tolikom žestinom, najgorim i najnedostojnijim sredstvima služe protiv nas boraca za slobodnu školu. Ali pobjeda je naša, jer nas je mnogo, jer je uz nas znanost i ona dva najjača nagona.

Svaki učitelj, koji hoće da je savremen i da što vrijedi, treba da ima to uvjerenje, pa da to uvjerenje ne samo ispovijeda, nego da se za nj i bori.

Hrvatsko učiteljstvo razvija zastavu za slobodu škole. Pa kako je sramota vojniku da ostavi svoju bojnu zastavu, tako bi bila sramota učitelju, da se ne bori pod tom zastavom.

„Boj za slobodu čovjeka, društva i naroda ne može se svršiti s pobjedom, ne će li imati u svom programu prije svega boj za slobodnu školu i učiteljstvo", piše Jos. Černy.

Oslobađa se znanost, oslobodit će se i škola.

Svi na branik, svi počevši od narodnoga prosvjetitelja u najzabitnijem selu, pa do profesora srednjih škola i sveučilišta! Svi na branik od učenjaka, trgovca, obrtnika književnika i umjetnika, pa sve do posljednjega čovjeka! Organizujmo se i stvorimo društvo: Slobodnu Školu. To će biti naša najveća kula, naš bedem i branik. Naprijed!

SADRŽAJ.

	Strana
Predgovor	I
Pristup	1
Slobodni duhovi	5
Učitelj crkveni sluga	7
Pokret za slobodu škole, učiteljstva i mladeži	11
Vjera, crkva i škola	37
Dječja sloboda	45
Tko će osloboditi školu	51

